

ОСНОВИ ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА

навчально-практичний
посібник

Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича
Факультет історії, політології та міжнародних відносин
Кафедра історії України

Тарас Ковалець

Основи джерелознавства

Навчально-практичний посібник

для студентів спеціальності

➤ В9 «Історія та археологія»
першого (бакалаврського) рівня освіти
денної та заочної форм навчання

Чернівці
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича
2026

УДК 930.2(075.8)
К56

Рекомендовано до друку Вченою радою
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
(протокол № 15 від 28 вересня 2026 року)

Рецензенти:

- **Володимир Газін**, доктор історичних наук, доцент кафедри історії України, історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка;
- **Іван Куций**, доктор історичних наук, професор кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

К56 Ковалець Т. Основи джерелознавства: навч.-практ. посіб. для студентів спеціальності В9 «Історія та археологія». Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2026. 148 с.

ISBN 978-617-8711-32-0

У виданні подано системний виклад теоретичних і практичних основ історичного джерелознавства. Акцент зроблено на опануванні ремесла історика: вмінні працювати з різними типами джерел, застосовувати методи їхньої критики та здійснювати фахову інтерпретацію.

Посібник містить теоретичний матеріал, методичні плани семінарських занять, корпус історичних джерел для практичного аналізу, перелік ключових понять і термінів, список літератури та зразки тестових завдань до курсу.

Для здобувачів освіти спеціальності «Історія та археологія», а також викладачів історичних дисциплін, усіх, хто цікавиться історичним джерелознавством

УДК 930.2(075.8)

ISBN 978-617-8711-32-0 © Т. Ковалець (тексти, макетування), 2026
© Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 2026

ЗМІСТ

Вступ

Методика викладання курсу

■ План занять

Лекція 1	<u>Історичне джерело як явище</u>
Лекція 2	<u>Методологія наукової роботи з історичними джерелами. Критика історичного джерела</u>
Лекція 3	<u>Іконографічні та картографічні джерела</u>
Лекція 4	<u>Періодика як історичне джерело</u>
Лекція 5	<u>Щоденники та епістолярії як історичні джерела</u>
Лекція 6	<u>Статистичні записи як історичне джерело</u>
Лекція 7	<u>Аудіовізуальні та усноісторичні джерела</u>
Лекція 8	<u>Фондосховища історичних джерел</u>
Семінар 1	<u>Вступ до курсу</u>
Семінар 2	<u>Загальна класифікація історичних джерел</u>

Семінари 3–5	Аналітична критика історичного джерела (практикум) <i>Базова схема критичного аналізу історичного джерела</i> заняття 1 <u>1. «Тексти пірамід» (фрагмент)</u> <u>2. «Епос про Гільгамеша» (фрагменти)</u> <u>3. «Історія» Лева Диякона (фрагменти)</u> заняття 2 <u>4. Билина «Чурило Пленкович» (фрагменти)</u> <u>5. Щоденник весілля Тимоша Хмельницького та Розанди Лупу</u> <u>6. «Щоденник» Самуеля Піпса (фрагмент)</u> заняття 3 <u>7. «Прокламація до армії» Наполеона</u> <u>8. Критика аудіозаписів усноісторичних свідчень</u> <u>9. Промова «Геть з Індії» Махатми Ганді</u> <u>10. Критика фотодокументів</u> <u>11. Критика нових типів джерел</u>
Семінари 6–7	Джерелознавчий аналіз історичної монографії (дослідження–практикум) <i>Базова схема джерелознавчого аналізу історичної монографії</i> <i>Зразок джерелознавчого аналізу історичної монографії</i>

Рекомендована література

Зразки тестових завдань

ВСТУП

Сучасний підхід до викладання у вищій школі історичного джерелознавства передбачає формування у здобувачів освіти фундаменту професійного мислення та інструментарію навичок історика. Головне завдання курсу — не так вивчення історичних фактів, як здобуття розуміння, звідки вони походять, як конструюється історичне знання та наскільки крихким воно може бути. В епоху світових катаклізмів, російського збройного вторгнення та інформаційних війн вміння якісно та критично аналізувати історичні джерела, оцінювати достовірність інформації, відрізнити обґрунтовані свідчення від перекручень і маніпуляцій є, окрім закономірної фахової компетенції, ще й елементом громадянської стійкості.

Пропонований навчальний посібник зорієнтований на здобувачів освіти спеціальності «Історія та археологія» з урахуванням специфіки їх підготовки як майбутніх дослідників. Його безпосередня мета — сформувати у них систематичне розуміння такого явища, як історичне джерело, та озброїти їх методами наукової критики.

Структура посібника побудована за проблемно-типологічним принципом. Матеріал розділено на два змістові модулі, що ведуть здобувача від

загальних теоретичних питань джерелознавства до специфіки роботи з окремими типами джерел. Лекційні теми представляють теоретичний блок, а більшість семінарських є практикумом для роботи із першоджерелами. Саме тому ключова особливість і фокус цього видання — його практична спрямованість, що надає здобувачам освіти можливість відточувати навички джерелознавчого аналізу.

Навчальний матеріал викладено з урахуванням новітніх досягнень сучасного джерелознавства, українських та світових методологічних підходів. Особливу увагу присвячено дискусійним аспектам теорії та практики роботи з джерелами, формуванню у здобувачів освіти навичок критичного мислення. Оскільки посібник існує виключно в електронній формі, він містить гіперпосилання і на елементи свого змісту, і на електронні версії наукових публікацій та колекції документів, що значно полегшує їх самостійне опрацювання.

Сподіваємось, що це видання стане для здобувачів освіти одним із надійних інструментів у опануванні ремесла історика та допоможе закласти міцний фундамент для майбутніх самостійних і якісних наукових досліджень.

При створенні посібника було використано:

– елементи III програмного пакету Google Docs для голосового введення тексту;

Gemini AI для резюмування власних текстів лекцій автора посібника, первинного перекладу окремих текстів джерел (1, 3, 6–7, 9), розставлення розділових знаків у чернетці видання, переділу речень та абзаців.

Основне редагування усіх текстів посібника здійснено автором.

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ КУРСУ

Методологічні основи та організація навчального процесу

Курс «Основи джерелознавства» є однією з фундаментальних дисциплін для здобувачів освіти спеціальності «Історія та археологія». Його побудовано на принципах науковості та системного підходу до вивчення минулого. В основі курсу — проблемно-типологічна логіка, що дозволяє прослідкувати еволюцію як самих історичних джерел, так і інструментарію для їхнього аналізу. Визначальною рисою курсу є його практична спрямованість, оскільки головне завдання полягає у формуванні фахових компетенцій для самостійної дослідницької роботи.

Навчальний процес поєднує теоретичний та практичний блоки у формі лекційних та семінарських занять, що створює цілісне освітнє середовище. Визначальна особливість курсу — його практична спрямованість — студенти не тільки засвоюють основи джерелознавства, а й формують фахові навички роботи з різними типами історичних джерел, що є основою професійної підготовки здобувачів освіти вказаної спеціальності.

Лекційні заняття

Лекційний курс побудований так, щоб відійти від формату простої передачі інформації. Більшість лекцій є своєрідними науковими розслідуваннями: від постановки конкретної дослідницької проблеми до демонстрації того, як джерелознавчі методи дозволяють її розв'язати. Теоретичний матеріал подається як інструментарій історика, ефективність якого розкривається на конкретних прикладах.

Джерелознавство — дисципліна інтегративна, котра об'єднує зусилля різних наук, передусім із категорії гуманітаристики, тому під час лекцій демонструються зразки джерелознавчого аналізу, що дозволяє студентам зрозуміти логіку дослідницького процесу і безпосередньо побачити, як відбувається синтез наукових даних.

Семінарські заняття

Вони побудовані на принципах активного навчання та проблемно-орієнтованого підходу. Кожен семінар передбачає розгляд питань крізь призму різних історичних джерел та наукових інтерпретацій. Студенти готують доповіді тривалістю до 8 хвилин, розвиваючи навички публічного виступу та наукової аргументації. На семінарах зао-

хочується метод професійної дискусії, що сприяє розвитку критичного мислення.

Семінари № 3-5 мають характер практичних воркшопів, де здобувачі освіти відточують навички джерелознавчого аналізу. В центрі кожного заняття — активна дискусія та спільний пошук даних й інтерпретацій, що розвиває навички пошуку, критичне мислення та вміння вести фахову полеміку. Практична робота передбачає поступове ускладнення завдань. На початкових етапах здобувачі освіти працюють із класичними наративними джерелами давнього світу й середньовіччя, як-от «Епос про Гільгамеша» чи «Історія» Лева Диякона, опановуючи базові методи зовнішньої та внутрішньої критики. Поступово до аналізу залучаються его-документи, зокрема щоденники, зокрема щоденник Самуеля Піпса, а також фольклорні джерела, зокрема билина про Чурила Пленковича. Кульмінацією практичної роботи стає аналіз джерел новітньої доби, де здобувачі вчаться критично оцінювати не лише писемні тексти (наприклад, «Прокламація до армії» Наполеона), але й працювати з аудіовізуальними матеріалами, фотодокументами та усноісторичними свідченнями.

Завершальним етапом практичної роботи є індивідуальний джерелознавчий аналіз історичної монографії (у межах семінарів № 6-7). Кожен здобувач освіти самостійно обирає наукову працю та розглядає її не як зразок історіографії, а як комплексне джереловмісне явище. Метою є зовсім не переказ змісту, а дослідження «кухні» історика:

аналізується кількісний та типологічний склад джерельної бази, відповідність джерел заявлених темі, інтенсивність та коректність посилань у тексті тощо. Здобувачі освіти оцінюють, наскільки глибоко та критично автор монографії інтегрував джерела у власний наратив, що є вищим рівнем застосування джерелознавчих компетенцій.

Система контролю та оцінювання

Оцінювання знань студентів здійснюється на підставі накопичувальної системи. Кожне семінарське заняття (№ 1-5) оцінюється у максимум 5 балів, з яких 4 бали здобувач може отримати за змістовну частину роботи та 1 бал — за присутність на занятті. Виконання індивідуального завдання (аналізу монографії) на семінарах № 6-7 оцінюється у максимум 10 балів.

Двічі на семестр проводиться модульний контроль у форматі тестування (на платформах Google Forms та ZipGrade). Завдання тестів охоплюють знання теорії, методології та передбачають аналіз джерел. Підсумковий контроль здійснюється у формі екзамену, який також проводиться за допомогою тестової системи.

Організація самостійної роботи

Для забезпечення самостійної роботи на платформі Google Sheets створено електронний навчально-методичний комплекс, що містить аудіо-записи проведених лекцій та методичні рекомендації підготовки до семінарських занять. Здобувачі освіти отримують рекомендований список літератури до тем, вчать працювати з науковою літературою і джерелами, формулювати власні судження й висновки. Методичний супровід самостійної роботи здобувачів освіти забезпечується системою консультацій, що проводяться як в очному, так і в дистанційному форматі. Під час них можна отримати фахові поради щодо роботи з джерелами, роз'яснення з приводу складних теоретичних питань, допомогу в підготовці до семінарів, відпрацювати пропущені заняття.

Технічне забезпечення та інноваційні методи

Освітній процес підтримується комплексним набором цифрових інструментів та інноваційних педагогічних підходів. Лекційні заняття візуалізовано за допомогою мультимедійних презентацій, що сприяє кращому засвоєнню інформації. Для забезпечення безперервності навчання в умовах воєнного стану, зокрема під час повітряних тривог, лекційний контент дублюється у форматі подкастів.

Оперативна комунікація зі здобувачами освіти, інформування про зміни в розкладі та поширення додаткових матеріалів відбувається через групу з навчальної дисципліни в месенджері Viber. Водночас усі ключові навчальні матеріали доступні в особистих кабінетах здобувачів освіти на домені chnu.edu.ua.

Система тестування максимально прозора та об'єктивна завдяки використанню цифрових інструментів, таких як Google Forms та ZipGrade. Відстежувати свою успішність здобувачі освіти можуть у режимі реального часу через електронний журнал.

Адаптивність та індивідуальний підхід

Методика викладання курсу регулярно вдосконалюється з урахуванням зворотного зв'язку від здобувачів освіти. Такий підхід дозволяє підтримувати високу якість навчального процесу та ефективно досягати поставлених цілей.

Курс побудовано на засадах індивідуального підходу, що враховує різний рівень попередньої підготовки та навчальні потреби здобувачів освіти. Для тих, хто пропустив заняття з поважних причин, передбачена система відпрацювань. Закрити заборгованості можна під час індивідуальних консультацій (очних чи дистанційних), що гарантує безперервність освітнього процесу та повноцінне засвоєння курсу.

Очікувані результати

У результаті вивчення курсу здобувачі освіти мають можливість опанувати теоретико-методологічні основи джерелознавства і сформувати ключові професійні компетентності — здатність до аналітичного мислення, навички критики та інтерпретації історичних джерел, а також уміння вести аргументовану наукову дискусію.

Найважливішим результатом є формування фундаменту професійної культури історика-дослідника, який розуміє природу історичного знання та вміє самостійно працювати з різними типами джерел.

ПЛАН ЗАНЯТЬ

Лекція 1

Історичне джерело як явище

пропоновані питання

1. Історичне пізнання і його базові компоненти.
2. Природа історичних джерел.
3. Сучасні підходи до роботи з історичними джерелами.
4. Особливості джерелознавства як науки

У першому питанні розглядається проблема історичного пізнання та його фундаментальних складових. Аналізується природа поняття «історія», його еволюція від простої оповіді до повноцінного дослідження. Акцентується на неминучій складовій суб'єктивності у праці історика, котра виявляється через особисту зацікавленість, формування початкових гіпотез та їхню неминучу трансформацію в процесі роботи. порушується дискусія щодо статусу історії як науки, що прагне реконструювати минуле на основі історичних фактів, використовуючи інтерпретацію як ключовий інструмент. Ставиться питання про кінцеву мету

історичного пізнання — зробити минуле зрозумілим для сучасності.

Наступне питання детально розглядає природу історичних джерел як єдиної основи для отримання будь-яких свідчень про минуле, підкреслюючи фундаментальний принцип «*ad fontes*». Джерела визначаються як несистематизовані та здебільшого випадкові фрагменти минулого, що збереглися до наших днів і найчастіше не створювалися з метою передати інформацію майбутнім поколінням. Розкривається ідея про те, що весь світ є своєрідною «лабораторією історії», де будь-що може стати джерелом. Водночас наголошується на їхній хронічній ненадійності: джерела можуть помилятися, як у випадку з уривчастим записом свідка, який неправильно витлумачив результат подій, або ж свідомо брехати, що трапляється в документах, де автори навмисно викривлювали інформацію задля власної вигоди. Підкреслюється, що джерела дають безмежне поле для тлумачень, а їхній аналіз вимагає від дослідника спеціальних навичок, таких як знання мов та вміння розшифровувати давні письмена. Робота з ними ускладнюється і суто технічними перепонами, що існують в архівах та інших установах. Отже, робота історика постає як складний процес реконструкції, що базується на критичному аналізі неповних та часто суперечливих свідчень.

У третьому питанні висвітлюються сучасні підходи до роботи з історичними джерелами. Описується традиційний метод, що полягає у копіткому

створенні виписок для подальшого аналізу. Поряд із цим розглядається новий, комп'ютерний, технологізований підхід, пов'язаний із використанням спеціального програмного забезпечення та обчислювальних методів. Наголошується, що такі інструменти здатні обробляти величезні масиви даних та виявляти зв'язки і закономірності, які людина може пропустити. Це значно прискорює дослідження (особливо у тих галузях, де доводиться працювати з тисячами записів) і відкриває нові перспективи для аналізу.

Четверте питання характеризує особливості джерелознавства як науки. Зазначається, що його статус різниться у наукових системах різних держав: у одних воно вважається окремою наукою, в інших — спеціальною історичною дисципліною. Наголошується на залежності джерелознавства від панівної політичної кон'юнктури, а також на тому, що кожна історична школа формує власне бачення цієї дисципліни.

Важливі поняття

- **Джерелознавство** — наукова дисципліна, що займається теорією та практикою роботи з історичними джерелами. Вона розробляє методи їх пошуку, класифікації, критики та інтерпретації з метою отримання достовірної інформації про минуле.
- **Історичне джерело** — це фрагменти минулого (предмети, тексти, зображення і т.д.), котрі містять свідчення про минулі події та явища і слугують основою історичного дослідження. За своєю природою джерела переважно несистематизовані, часто є випадковими залишками минулого, які можуть містити помилки або свідому неправду.

- **Палеографія** — спеціальна історична дисципліна, що вивчає історію та еволюцію давнього письма. Володіння навичками палеографії критично важливе для історика, оскільки дозволяє правильно прочитати, датувати та проаналізувати оригінальні рукописні джерела.
- **«Печера Платона» (в контексті джерелознавства)** — філософська алегорія, що ілюструє обмеженість історичного пізнання. Подібно до в'язнів печери, які бачать лише тіні реального світу, історик працює не з самою реальністю минулого, а лише з джерелами, її відображеннями-реліктами, що підкреслює неможливість досягнення абсолютної об'єктивності.
- ***Silva rerum*** — латинський термін, що дослівно перекладається як «ліс речей». У джерелознавстві він позначає невпорядковану, хаотичну сукупність різномірних джерел, з якою історик стикається на початку дослідження. Завданням дослідника є систематизувати його, перетворивши його на впорядковану базу джерел, котру можна використати для дослідження.

Лекція 2

Методологія наукової роботи з історичними джерелами. Критика історичного джерела

пропоновані питання

1. Принципи методології джерелознавства
2. Джерелознавчі методи
3. Загальнонаукові, загальноісторичні, міждисциплінарні методи
4. Зовнішня та внутрішня критика джерела

У першому питанні розглядаються фундаментальні принципи, на яких ґрунтується методологія джерелознавства. Йдеться про ті непорушні

основи, що стосуються практично будь-якої наукової діяльності. Аналізується важливість історичного контексту для правильної інтерпретації джерела, а також поняття наукової об'єктивності, що вимагає від дослідника готовності докорінно переглянути власні висновки під тиском нових фактів. Окремо розглядається вимога сприймати джерело як цілісну систему, не вириваючи з нього зручні фрагменти. Наголошується, що ключовим принципом науковості є постійний сумнів і недовіра, які не дають перетворити знання на сліпу віру та застерігають від поверхневого аналізу й можливих перекручень.

Наступне питання переходить від загальних принципів до конкретного інструментарію — власне джерелознавчих методів. Розкривається сутність евристичного пошуку як основи для виявлення нових, ще не відомих науці джерел, що часто потребує десятиліть праці в архівах та бібліотеках. Розглядаються різноманітні підходи до реконструкції джерел — від фізичного відновлення матеріальних пам'яток, схожого на складання пазлів, до програмної обробки вицвілих рукописів, що дозволяє прочитати, здавалося б, назавжди втрачений текст. Аналізуються методи класифікації, атрибуції та встановлення походження, які допомагають визначити авторство, час, місце і мотиви створення джерела. Особлива увага приділяється методу перехресного зіставлення, котрий дозволяє виявляти невідповідності та фальсифікати, а також методу підвищення інформаційного потен-

ціалу, коли одне слово (чи навіть літера) може кардинально змінити розуміння цілої події.

Третє питання розширює арсенал дослідника, залучаючи загальнонаукові, загальноісторичні та міждисциплінарні методи. Показано, як логіка, системний підхід, аналіз та синтез стають універсальними інструментами в руках дослідника. Розглядається низка загальноісторичних методів — від описового та порівняльно-історичного до ретроспективного та синхроністичного, які дозволяють розглядати джерело в різних часових та просторових вимірах. Підкреслюється важливість міждисциплінарності, коли методи інших наук, скажімо, лінгвістичний аналіз лексики чи математична статистика, дають змогу інтерпретувати історичне джерело значно глибше, отримати з нього більше інформації, ніж при використанні суто історичного інструментарію.

В останньому, четвертому питанні розглядається ключовий етап роботи з джерелом — його зовнішня та внутрішня критика. Це кульмінаційний момент дослідження, де відбувається ретельна перевірка автентичності та достовірності інформації. Аналізуються процедури, що дозволяють встановити, чи є документ оригіналом, копією або підрубкою, а також виявити можливі помилки, упередженість автора, приховані мотиви та свідомі маніпуляції.

Важливі поняття

- **Автентичність** — поняття у внутрішній критиці, що визначає, чи є джерело справжнім (таким, за яке себе видає), чи це створений з певною метою фальсифікат (підробка).
- **Внутрішня критика джерела** — другий етап джерелознавчої критики, що є аналізом змісту джерела. Метою є оцінка повноти, точності та значущості поданої інформації, виявлення можливих замовчувань, перекохань, а також визначення автентичності, оригінальності та репрезентативності даних.
- **Джерелознавча критика** — основний метод джерелознавства, що являє собою комплекс процедур для перевірки достовірності, автентичності та інформаційного потенціалу історичного джерела. Поділяється на критику зовнішню та внутрішню.
- **Евристичний пошук** — один із базових джерелознавчих методів, що полягає у цілеспрямованому пошуку та виявленні нових, раніше невідомих історичних джерел в архівах, бібліотеках, музеях та інших сховищах.
- **Зовнішня критика джерела** — перший етап джерелознавчої критики, що зосереджується на дослідженні зовнішніх характеристик джерела. Її завдання — встановити час і місце створення, авторство (атрибуція), обставини появи, виявити пізніші нашарування та помилки, а також визначити, чи є джерело оригіналом або копією.
- **Наукова об'єктивність** — принцип, що передбачає готовність дослідника відмовитися від власних попередніх висновків чи концепцій, якщо з'являються нові, перевірені джерела, які їм суперечать. Це здатність змінювати свою позицію під тиском фактів.
- **Оригінальність** — у джерелознавстві це поняття означає новизну інформації, яку містить джерело. Воно визначає, чи містить документ унікальні дані, відсутні в інших відомих джерелах, на відміну від простого повторення чи компіляції вже існуючих відомостей.
- **Принцип історизму** — один з ключових методологічних принципів, який вимагає розглядати та інтерпретувати будь-яке історичне джерело виключно в контексті тієї епохи, в яку воно було створено, враховуючи її соціальні, політичні та культурні особливості.

Лекція 3

Іконографічні та картографічні джерела

пропоновані питання

1. Іконографія та іконологія: дефініції, розмежування, зміст
2. Загальна характеристика картографічних джерел

У першому питанні розглядається сутність іконографії та іконології як наукових підходів до вивчення візуальних джерел. Проводиться чітке розмежування між цими двома поняттями: якщо іконографія зосереджується на описі, атрибуції та класифікації творів мистецтва, аналізуючи їхні сюжети, стилі та історичний контекст, то іконологія занурюється у глибинну інтерпретацію. Вона прагне розшифрувати приховані символи, алегорії та культурні коди, закладені у твір, часто навіть несвідомо для самого автора. Аналізується еволюція цих підходів, від перших спроб систематизації зображень до формування повноцінного наукового методу. Окремо розглядається триетапна модель аналізу візуального джерела, що включає первинне хаотичне сприйняття, власне іконографічний опис та глибинну іконологічну інтерпретацію, яка перетворює будь-який твір мистецтва на документ епохи, що відображає цінності, переконання та світогляд свого часу.

Наступне питання присвячене загальній характеристиці картографічних джерел як специфічного виду зображальної інформації. На відміну від більшості творів мистецтва, що орієнтовані на емоційний вплив, карти мають переважно прикладний, утилітарний характер. Вони є моделлю простору, що поєднує в собі як фактичні дані про розташування об'єктів, так і абстрактну інформацію у вигляді умовних позначень. Розглядається подвійна природа карт, які одночасно є і іконографічними, і конвенційними джерелами, оскільки базуються на системі загальноприйнятих символів. Підкреслюється, що кожна карта є своєрідним знімком, що фіксує географічну реальність на певний момент часу і створена для вирішення вузько-спеціалізованих завдань.

Важливі поняття

- **Ідентичність (візуального джерела)** — характеристика твору мистецтва, що відображає його індивідуальність та приналежність до певної культурної спадщини. Проявляється в тому, як середовище, епоха та національні особливості впливають на візуальне втілення універсальних образів (наприклад, зображення Клеопатри з рисами місцевої принцеси).
- **Іконографія** — наукова дисципліна, що дослівно перекладається як «опис малювання». У вузькому сенсі вона займається описом творів мистецтва, їх атрибуцією (встановленням автора), датуванням та вивченням стилю. У ширшому сенсі — включає інтерпретацію змісту та символів, а також вивчення історії мистецтва.
- **Іконологічний підхід Панофського** — триетапний метод аналізу творів мистецтва, розроблений Ервіном Панофським.
- **Іконологія** — наука про глибоку інтерпретацію символів, тем та сюжетів в образотворчому мистецтві. На відміну від опісової іконографії, іконологія занурюється у прихований,

неявний зміст твору, намагаючись розшифрувати цінності, культурні коди та навіть несвідомі ідеї, закладені митцем до епохою.

- **Ітинерарій** — своєрідний тип карт, що з'явився у Стародавньому Римі та мав суто прикладне значення. Це були спеціалізовані карти доріг, створені для фіксації та візуалізації маршрутів.
- **Конвенціональне джерело** — категорія джерел, заснованих на умовних системах знаків та символів. Карти відносять до цього типу, оскільки вони використовують набір умовних позначень (символів міст, доріг, типів місцевості) для передачі просторової інформації.
- **Культурний код (в іконографії)** — система культурних архетипів, символів та уявлень, притаманних певному соціуму чи епосі, яка впливає на творчість митця. Іконологічний аналіз намагається розшифрувати цей код, щоб зрозуміти, як середовище несвідомо відобразилося у творі мистецтва через повторювані образи та мотиви.

Лекція 4

Періодика як історичне джерело

пропоновані питання

1. Специфіка часописів як виду історичних джерел

2. Газети як історичне джерело

3. Інші періодичні видання як історичні джерела

У першому питанні розглядається специфіка періодичних видань як історичного джерела та еволюція їх сприйняття у науковому середовищі. Аналізується тривалий скепсис істориків щодо преси, котру довгий час сприймали як ненадійне, суб'єктивне та поверхове джерело, придатне лише

для фіксації поточних фактів. Розкривається складний взаємозв'язок між часописами та громадською думкою: преса одночасно і задовольняє запити суспільства, і сама ж формує його погляди, створюючи замкнене коло впливів. Підкреслюється, що саме ця заангажованість, яка раніше вважалася недоліком, сьогодні стає предметом дослідження, адже вона дозволяє зрозуміти, як суспільство бачило світ, чого прагнуло і як піддавалося маніпуляціям.

Наступне питання присвячене газетам як найоперативнішому та наймасовішому виду періодики. Розглядається їхня еволюція: від ранніх форм поширення новин до виникнення газет у як повноцінних бізнес-проектів, орієнтованих на швидке інформування широкої аудиторії. Аналізується період, коли газети були головним каналом сприйняття світу для більшості населення планети. Досліджуються причини поступової втрати газетами своєї домінантної ролі, пов'язаної з появою нових медіа, а також їхня сучасна трансформація. Показано, як нинішні видання адаптуються до цифрової епохи, інтегруючи нові формати подачі інформації та використовуючи новітні платформи для розширення аудиторії.

Третє питання розглядає інші види періодичних видань. Йдеться про давні прототипи періодики, що виконували функцію офіційного інформування громадян. Основна увага приділяється феномену наукових журналів, що виникли як майданчик для обміну знаннями та обговорення

досліджень у науковій спільноті. Аналізується їхня еволюція від перших видань до сучасної розгалуженої системи рецензованих видань. Порушується також проблема сучасних недобросовісних видань, що імітують наукову діяльність з комерційною метою.

Важливі поняття

- **Контент-аналіз** — метод дослідження періодики, який дозволяє визначити значущість тієї чи іншої події для конкретного видання через аналіз кількісних показників її висвітлення: обсягу присвяченого місця, розміру заголовків, шрифтів та розташування на шпальті.
- **Метод кластера** — метод дослідження періодики, що полягає у вивченні публікацій у чіткому хронологічному діапазоні (зазвичай 10 днів) навколо певної події. Це дозволяє простежити, як подія назрівала, як висвітлювалася в момент піку та який інформаційний «шлейф» залишила після себе.
- **Пресознавство** — окрема наукова дисципліна, яка займається системним вивченням преси (газет, журналів) як історичного джерела та суспільного явища, розробляючи специфічні методи аналізу, такі як контент-аналіз та метод кластера.

Лекція 5

Щоденники та епістолярії як історичні джерела

пропоновані питання

1. Щоденники як історичні джерела
2. Епістолярії як історичні джерела

У першому питанні розглядається природа щоденників як унікального історичного джерела особового походження. Аналізується їхня подвійна сутність: з одного боку, вони є первинним джерелом, що фіксує події та емоції безпосередньо в момент їхнього виникнення, а з іншого — наративом, що завжди формується суб'єктивною пам'яттю автора. Розкривається фундаментальна проблема, що стоїть перед дослідником: необхідність розрізняти реальну особу автора та його літературний образ, створений у тексті. Підкреслюється, що будь-який щоденник, навіть найінтимніший, пишеться з розрахунком на читача, яким може бути як сам автор у майбутньому, так і ширше коло людей, що змушує свідомо чи несвідомо коригувати оповідь.

Наступне питання присвячене класифікації та еволюції щоденників. Проводиться поділ на приватні та офіційні щоденники, а також розглядаються гібридні форми, такі як щоденники-звіти або щоденники у листах. Аналізується, як змінювалася сама тенденція ведення щоденника упродовж історії: від традиції, притаманної вищим верствам суспільства, до масового явища у XIX столітті, коли він став засобом саморефлексії для широких кіл освіченого населення. Окремо розглядається еволюція форм — від рукописних журналів до сучасних аудіо- та відеощоденників.

Розглядаються конкретні приклади щоденників, що стали важливими історичними джере-

лами. Аналізуються тексти, що охоплюють різні епохи та культури, демонструючи різноманіття функцій, які виконували щоденники: від суто господарських записів, що фіксували перевезення вантажів, до емоційних розповідей про особисті переживання чи військові події. На прикладі конкретних текстів показано, як дослідники працюють зі щоденниками, виявляючи в них неточності, упередженість та свідомі маніпуляції авторів, котрі прагнули створити певний образ себе для нащадків. Водночас наголошується на незамінній цінності цих джерел, які дозволяють зазирнути у внутрішній світ людей минулого та побачити історичні події їхніми очима.

Важливі поняття

- **Дослідження фреймів (у листах)** — сучасний метод аналізу листів, який розглядає текст як конструкцію з метакомунікаційних частин (символів). Цей підхід дозволяє зрозуміти внутрішні мотиви автора та символічний всесвіт, що визначає структуру та зміст листа.
- **Епістологія** — наукова дисципліна, що займається вивченням листів як історичного та літературного явища. Вона розробляє методи інтерпретації епістолярних джерел, враховуючи їхню суб'єктивність, соціальний контекст та баланс між приватним і публічним.
- **Авторський образ (щоденника)** — образ персонажа, від імені якого ведеться оповідь щоденника. Фундаментальним завданням історика при аналізі є відділення цього наративного «Я» (образу, який людина хоче представити) від реальної особистості автора та його справжніх мотивів.

пропоновані питання

1. Природа статистичних джерел
2. Зразки протостатистики і ранньої статистики як історичні джерела
3. Особливості статистики XIX–XX ст. у вимірі історичного джерелознавства

У першому питанні розглядається природа статистичних джерел. Наголошується, що потреба в систематизованих даних виникла одночасно з появою перших держав, яким була життєво необхідна актуальна інформація про населення, ресурси та військовий потенціал. Аналізується багатогранність самого поняття «статистика», яке охоплює і масиви даних про суспільні явища, і процес їх збору, і науку, що вивчає ці процеси. У сучасному джерелознавстві статистичні дані виділяються в окремий вид масових джерел через їхню типовість, повторюваність та стандартизацію. Підкреслюється, що використання кількісних методів наближає історичні дослідження до точних наук, а сучасні комп'ютерні технології дозволяють обробляти величезні обсяги інформації. Водночас застерігається, що статистичний аналіз є лише одним з інструментів історика і не може замінити інші методи дослідження.

Наступне питання присвячене еволюції статистичного обліку та виділяє три основні фази його розвитку. Перша, що тривала до XIX століття, характеризується як протостатистика — період, коли держави збирали дані, але робили це несистематично і переважно для внутрішніх потреб, не оприлюднюючи їх. Друга фаза — перша статистична ера — охоплює XIX століття, коли були створені спеціальні служби, що запровадили регулярний та системний збір даних, а головне — почали їх публікувати. Наступна, друга ера настала після Першої світової війни і пов'язана із запровадженням систематичного обліку національного доходу. Розглядається також проблема реконструкції статистичних даних для давніх суспільств, де дослідникам доводиться працювати з уривчастими та непрямими свідченнями, що робить такі висновки значною мірою спекулятивними.

Третє питання розглядає особливості розвитку статистики в XIX та XX століттях. Цей період характеризується перетворенням статистики на потужний інструмент державного управління. Абсолютистські держави з їхніми постійними арміями та розгалуженим бюрократичним апаратом мали гостру потребу в детальних та упорядкованих даних, що стимулювало вдосконалення методів їх збору. Ключовими рисами цієї епохи стали стандартизація, регулярність та, що найважливіше, публічність даних, які раніше вважалися державною таємницею. Розширилося і коло питань, що вивчалися: до традиційних демографічних та

економічних показників додалися дані про соціальні явища, такі як злочинність, освіта чи рівень добробуту. Водночас ХХ століття продемонструвало, що статистика може бути як відкритою, так і закритою: тоталітарні режими часто засекречували або свідомо фальсифікували дані для досягнення політичних цілей. Попри це, статистичні джерела, за умови їх критичного аналізу, залишаються надзвичайно цінними для історичних досліджень.

Важливі поняття

- **Моральна статистика** — напрям статистики, що набув поширення в ХІХ столітті і займався вивченням так званої девіантної поведінки та явищ. До її сфери належали дані про злочинність, незаконнонародженість, самогубства, шлюби та розлучення.
- **Політична арифметика** — наукова школа ХVІІ століття (Джон Граунт, Вільям Петті), що вважається найближчою до сучасного розуміння статистики. Вона застосовувала кількісні методи для аналізу соціально-економічних явищ, заклавши основи сучасної демографії.

Лекція 7

Аудіовізуальні та усноісторичні джерела

пропоновані питання

1. Аудіовізуальні джерела
2. Специфіка джерел усної історії
3. Критика та інтерпретація усноісторичного джерела

У першому питанні розглядаються аудіовізуальні джерела, їхня специфіка та місце в сучасній історичній науці. На відміну від традиційних письмових документів, вони створюють особливу атмосферу та ефект «занурення» в історію, роблячи її чуттєво доступною. Підкреслюється подвійна природа цих джерел: вони є одночасно і об'єктом наукового зацікавлення, і продуктом мистецтва та технологій. Аналізується довгий шлях визнання аудіовізуальних джерел як повноцінного інструменту історичного дослідження, що відбулося лише наприкінці ХХ століття. Вони дозволяють не просто абстрактно відтворювати минуле, а бачити й чути його, що кардинально змінює сприйняття подій та дає можливість деконструювати усталені уявлення. Наведено класифікацію аудіовізуальних джерел та схарактеризовано їхні основні типи. Розглядаються різні критерії, за якими їх можна систематизувати: походження, тематика, жанр, а також тип носія інформації, що пережив стрімку еволюцію від аналогових до цифрових форматів. Окремо аналізується значення аудіальних джерел, які формують емоційне сприйняття подій та мають потужний вплив на слухача.

У другому питанні розглядається специфіка джерел усної історії. Наголошується, що усна традиція є найдавнішим способом передачі історичних знань, який лише згодом знайшов своє відображення в хроніках та працях істориків. Сучасна усна історія визначається як наукова дисципліна, що досліджує

спогади людей про нещодавнє минуле. Простежується її еволюція: від перших проєктів, спрямованих на фіксацію свідчень еліт для доповнення документальних джерел, до свідомого «бунту» проти елітарної історії. Підкреслюється, що людська пам'ять не є надійним архівом: вона викривлює реальність, плутає хронологію та локації, втрачає деталі з кожним новим пригадуванням. Дослідник стикається з ефектом колективних помилкових спогадів, а також із тим, що чутки та плітки з часом можуть сприйматися як власний досвід. Однак саме ця суб'єктивність і становить головну цінність джерела. Неправдиві твердження можуть бути психологічно правдивими, розповідаючи більше про емоційне сприйняття події, ніж сухий виклад фактів. Значення мають не лише слова, а й невербальні складники — інтонація, паузи, жести. Таким чином, усна історія досліджує не стільки те, «як було *насправді*», скільки те, як люди пам'ятають, відчують та осмислюють своє минуле.

У третьому питанні розглядаються методологічні особливості критики та інтерпретації усної історичної джерела. Основна увага присвячена специфіці людської пам'яті, яка щоразу реконструює минуле під впливом подальшого досвіду, емоцій та актуальних уявлень респондента. Аналізуються характерні для усних свідчень хронологічні й просторові зміщення, забування, накладання різних спогадів, засвоєння чужих розповідей як власного досвіду та феномен колективних помилкових спогадів. Наголошується, що фактична неточність

усного свідчення не позбавляє його наукової цінності: помилки, замовчування й суперечності можуть відображати психологічне сприйняття подій, механізми пам'яті та особливості самоідентифікації респондента. Підкреслюється необхідність комплексної критики таких джерел, зіставлення їх з іншими свідченнями та врахування соціального, культурного й психологічного контекстів їх створення.

Важливі поняття

- **Антиісторія** — підхід до усної історії (за класифікацією Майкла Фріша), який робить акцент на дослідженні досвіду знедолених, маргіналізованих верств населення або тих, хто зазнав поразки. Така історія виступає як альтернатива офіційній, «публічній» історії, що традиційно фокусувалась на елітах.
- **Діалогічність (усної історії)** — фундаментальна риса усноісторичного джерела, яка полягає в тому, що воно створюється у процесі діалогу між дослідником та респондентом. Таким чином дослідник стає частиною джерела, оскільки його питання та реакції безпосередньо впливають на зміст і форму оповіді.
- **Ефект викривленої реальності** — властива усним спогадам особливість, за якої респонденти можуть плутати хронологію, імена та локації, але при цьому їх оповідь зберігає загальний «каркас» події. Це явище пов'язане з психологічними процесами запам'ятовування, перезапису та забування інформації із часом.
- **Ефект Мандели** — феномен колективної пам'яті, коли велика кількість людей начебто яскраво «пригадує» подію, якої насправді не було. В усноісторичних дослідженнях цей ефект ілюструє, як чутки та плітки можуть вкорінюватися у свідомості і сприйматися як власні спогади.
- **Невербальні складники** — важлива частина усноісторичного джерела, що включає гучність, темп, ритм мови, паузи, а також міміку та жести респондента. Ці елементи часто дають більше інформації про емоційний стан та справжнє ставлення до подій, ніж слова.

пропоновані питання

1. Зміст поняття архівного фондосховища.
Історичний розвиток архівів
2. Сучасні фондосховища світу

У першому питанні розглядається зміст поняття архівного сховища та історія виникнення архівів. Наголошується, що потреба у зберіганні документів виникає тоді, коли влада вважає це необхідним, передусім для адміністративних потреб. Водночас архіви виконують і важливу культурну функцію, додаючи престижу державі та легітимізуючи її історію. Розглядається теорія трьох фаз життя архівного документа: активна, напівактивна та неактивна, коли він втрачає свою актуальність і передається на постійне зберігання. Аналізується еволюція архівної справи, що бере свій початок ще у давніх цивілізаціях, де у храмах та палацах зберігалися господарські та адміністративні записи. Окреслюється роль середньовічних монастирів як центрів збереження писемної спадщини та розглядаються традиції архівної справи Сходу.

Друге питання присвячене розвитку професійної архівної справи та ключовим змінам, що відбулися в цій сфері. Переломним моментом вважається Велика Французька революція, яка заклала

фундаментальні принципи сучасної архівної системи: відкритість, державна опіка та доступність для громадян. Розглядається еволюція методів упорядкування архівних фондів: від початкового «бібліотечного» способу, коли документи сортувалися за тематичним принципом, до більш досконалих систем, що враховують походження та цілісність фондів. Підкреслюється, що на початках архівістами ставали професійні історики, які заклали основи наукового підходу до роботи з документами. Розглянуто способи упорядкування архівних фондів. Аналізується перехід від початкового бібліотечного підходу, за яким документи сортувалися за тематичним принципом, до більш сучасних та науково обґрунтованих методів. Наголошується, що такий перехід був зумовлений зростанням обсягів документації та необхідністю збереження цілісності архівних комплексів.

Важливі поняття

- **Опис (в архівістиці)** — довідник або каталог, створений архівістами для систематизації та розкриття змісту документів у межах архівного фонду. Він є основним інструментом для дослідника, що дозволяє зорієнтуватися в матеріалах, хоча його деталізація може значно варіюватися.
- **Справа (в архівістиці)** — основна одиниця зберігання та обліку в архіві, що являє собою сукупність документів, об'єднаних за певною ознакою (тематичною, хронологічною тощо). Справа може складатися як з одного документа, так і з тисяч сторінок, і саме її дослідник замовляє для роботи за унікальним номером в межах фонду.
- **Фонд (в архівістиці)** — сукупність документів, що (найчастіше) виникли у процесі діяльності однієї установи, організації чи особи. Є ключовим поняттям в архівній справі, оскільки

документи фонду зберігаються як єдиний, неподільний комплекс (відповідно до принципу фондowości), що дозволяє зберегти їхній первісний контекст.

- **Цифровізація (оцифрування)** — ключова проблема і тенденція в сучасній архівістиці, що полягає у створенні цифрових копій архівних документів. Її метою є розширення доступу до фондів для дослідників та забезпечення довготривалого збереження інформації.

Семінар 1

Вступ до курсу

Семінар 2

Загальна класифікація історичних джерел

пропоновані питання

1. Поділ джерел на первинні, вторинні й третинні. Поняття наративного джерела.
2. Класифікація джерел за способом кодування і збереження інформації (речові, письмові, усні та ін.).
3. Види й типи писемних джерел.

рекомендована література

- Богданишина О. Джерелознавство історії України: питання теорії, методики, історії. Харків, 2010.
- Воронов В. Джерелознавство історії України. Курс лекцій. Дніпропетровськ, 2003.

- Джерелознавство історії України: довідник / за ред. М. Варшав-
чика, Г. Боряка та ін. Київ, 1998.
- Довгопол В., Литвиненко М., Лях Р. Джерелознавство історії Укра-
їнської РСР. Київ, 1986.
- Калакура Я., Войцехівська І. Історичне джерелознавство. Київ,
2002.
- Макарчук С. Писемні джерела з історії України. Львів, 1999.
- Підгаєцький В. Основи теорії та методології джерелознавства з іс-
торії України ХХ ст.: Дніпропетровськ, 2001.
- Стефанюк Г. Джерела з історії України: опорні конспекти лекцій,
глосарій і самостійна робота. Івано-Франківськ, 2019.

Розгляд першого питання передбачає глибоке ро-
зуміння хронологічного принципу класифікації
джерел та його методологічного значення. Нале-
жить чітко усвідомити відмінності між первин-
ними джерелами (створеними безпосередньо під
час події або її учасниками), вторинними (поста-
лими на базі первинних) та третинними. Окремо
треба розкрити поняття наративного джерела як
тексту, що містить суб'єктивну розповідь автора
про події, явища чи процеси. Необхідно проаналі-
зувати проблему суб'єктивності наративних дже-
рел, методи верифікації інформації та їхню роль у
реконструкції ментальності епохи.

При розгляді другого питання необхідно висвіт-
лити класифікацію джерел за способом кодування
інформації. Слід схарактеризувати основні типи
джерел: речові, писемні, усні, зображальні та ау-
діовізуальні. Важливо розкрити їхній інформацій-
ний потенціал та обмеження, показавши, які аспе-
кти минулого кожен тип репрезентує найкраще.
Крім того, необхідно показати, що кожен тип дже-
рел вимагає застосування специфічних методів

аналізу та критики (археологічних, іконографічних, текстологічних тощо).

Третє питання передбачає представлення внутрішньої логіки письмової традиції як культурно-історичного феномену. Необхідно охарактеризувати основні типи і види таких джерел і пояснити, чому типологія письмових джерел відображає не тільки різноманітність текстів, а передусім еволюцію форм суспільної комунікації та способів фіксації соціальної пам'яті. Кожен тип письмового джерела виникає у відповідь на конкретні соціокультурні потреби епохи. Принципово важливо усвідомити функціональну обумовленість та проблему інтертекстуальності письмових джерел, їхнього взаємовпливу та діалогічної природи.

Семінари **3-5**

Аналітична критика
історичного джерела (практикум)

Базова схема критичного аналізу історичного джерела

Хоча інформації може бракувати, варто спробувати проаналізувати кожен аспект.

ПИСЕМНІ ДЖЕРЕЛА

1. Ідентифікація та атрибуція

- визначення типу документа
- розгляд можливих суперечок щодо атрибуції та їх аргументація
- датування та визначення місця створення
- аналіз структури та формату документа

2. Автентичність та цілісність

- перевірка оригінальності документа
- аналіз можливих змін, доповнень або редагувань тексту
- оцінка збереженості документа та його повноти

3. Мова та стиль

- аналіз мови, якою написано документ
- оцінка стилю письма
- виявлення особливостей лексики та граматики, характерних для періоду створення

4. Зміст та інформаційна цінність

- оцінка мети створення документа
- аналіз фактів, подій та осіб, згаданих у документі, основних тем та ідей документа
- оцінка повноти та достовірності наведеної інформації

5. Історичний контекст

- аналіз зв'язку документа з історичними подіями часу появи
- оцінка впливу соціальних, економічних та політичних умов на створення документа

- порівняння інформації з документа з іншими історичними джерелами того періоду

6. Інтерпретація та критичний аналіз

- виявлення прихованих смислів та підтекстів у документі
- аналіз можливих альтернативних інтерпретацій змісту
- оцінка обмежень та потенційних проблем у використанні документа як історичного джерела

7. Авторська позиція

- виявлення авторської точки зору та можливих упереджень
- аналіз емоційного забарвлення тексту

8. Цільова аудиторія

- визначення передбачуваних читачів
- аналіз впливу цільової аудиторії на зміст та стиль документа
- оцінка рівня доступності та зрозумілості тексту

9. Вплив та наслідки

- аналіз безпосереднього впливу документа на сучасників
- оцінка довгострокових наслідків створення та поширення документа
- визначення місця документа в джерелознавстві та його значення для сучасних досліджень

ЗОБРАЖАЛЬНІ ДЖЕРЕЛА

1. Ідентифікація та атрибуція

- визначення типу зображення (картина, фотографія, гравюра, скульптура тощо)
- аналіз ідентифікаційних міток (підписів, печаток, водяних знаків і т.д.)
- розгляд можливих суперечок щодо атрибуції та їх аргументація
- датування та визначення місця створення

2. Фізичні характеристики. Технології та матеріали

- опис розмірів, матеріалів та техніки виконання
- аналіз технік та інструментів, використаних для створення зображення
- аналіз стану збереження та можливих реставрацій
- оцінка оригінальності та автентичності

3. Провенанс (попередня історія)

- відстеження історії володіння та переміщень зображення
- аналіз можливих змін, яких зазнало зображення

4. Композиція та стиль

- аналіз композиційної структури зображення
- визначення художнього стилю та його характерних ознак
- оцінка палітри, світлотіні, перспективи

5. Зміст та символіка

- опис ключових елементів та персонажів зображення
- аналіз символічного значення деталей та загальної композиції
- інтерпретація прихованих смислів та алегорій

6. Історичний та культурний контекст

- аналіз зв'язку зображення з історичними подіями та процесами
- оцінка впливу культурних, релігійних та соціальних факторів на створення зображення
- співставлення зображення з іншими візуальними джерелами того ж періоду
- аналіз спільних рис та відмінностей із подібними творами
- оцінка унікальності та типовості зображення у контексті епохи

7. Функція та призначення

- визначення первинної мети створення джерела
- аналіз цільової аудиторії, її впливу на джерело
- оцінка змін у функції та сприйнятті зображення з плином часу

8. Вплив та значення

- аналіз впливу зображення на сучасників та наступні покоління
- оцінка місця зображення в історії мистецтва та культури
- визначення значення зображення як історичного джерела та його обмежень

ІНШІ ТИПИ ДЖЕРЕЛ

1. Тип і категорія джерела.
2. Авторство.
3. Дата і місце появи.
4. Обставини появи.
5. Зовнішні ознаки та структура джерела.
6. Зміст джерела.
7. Мета і мотиви появи джерела.
8. Автентичність джерела.
9. Новизна джерела.
10. Передбачувана аудиторія для ознайомлення.
11. Наукова новизна джерела.

**Пропоновані тексти джерел
для практикуму**

**1.
Тексти пірамід
(фрагмент)**

НУТ І ПОМЕРЛИЙ ЦАР, МОВИ 1-11

Мова 1

1а. Промовляє Нут, сяюча та велична: «Це мій син, мій первісток, Н., той, хто відкрив моє лоно;

1b. Це мій улюбленець, яким я задоволена».

Мова 2

1с. Промовляє Геб: «Це мій син, Н., від мого тіла -

1d. -----»

Мова 3

2а. Промовляє Нут, велика, що перебуває у нижніх палатах: «Це мій син, Н., мій улюбленець,

2b. Мій найстарший син, що сидить на троні Геба, яким той задоволений,

2с. Якому він дав свій спадок у присутності Великої Еннеади.

3а. Усі боги радіють; вони кажуть: «Який прекрасний Н., яким задоволений його батько Геб!»

Мова 4

3b. Промовляє Нут: «Н., я дала тобі твою сестру Ісиду,

3с. Щоб вона взяла тебе за руку, щоб вона повернула тобі твоє серце, яке належить твоєму тілу».

Мова 5

3d. Промовляє Нут: «Н., я дала тобі твою сестру Нефтіду,

3е. Щоб вона взяла тебе за руку, щоб вона повернула тобі твоє серце, яке належить твоєму тілу».

Мова 6

4а. Промовляє Нут-Нехбет, велика: «Це мій улюбленець, Н., мій син;

4b. Я дала йому горизонти, щоб він володів ними, як Харахте.

4с. Усі боги кажуть: «Воістину, твій улюблений серед твоїх дітей — це Н.,

4d. Якому будуть служити як придворному вічно».

Мова 7

5a. Промовляє Нут, велика, що перебуває в оточеному палаці: «Це мій син Н., від мого серця.

5b. Я дала йому Дуат, щоб він був володарем у ньому, як Гор, володар Дуату.

5c. Усі боги кажуть (до Нут):

5d. «Твій батько Шу знає, що ти любиш Н. більше, ніж свою матір Тефнут».

Мова 8

6. Хай живе цар Верхнього та Нижнього Єгипту, улюбленець Ра, живий вічно.

Мова 9

7a. Гор [живе], улюбленець двох земель, Н., цар Верхнього та Нижнього Єгипту, Н., улюблений тілом двох богинь, Н., володар Омбосу, Н.

7b. Спадкоємець Геба, якого він любить, Н., улюбленець усіх богів, Н., наділений життям, стійкістю, радістю, здоров'ям, усім щастям, як Ра.

Мова 10

8a. Гор живе, живе втілення царя Верхнього та Нижнього Єгипту, Н.,

8b. (землі) двох богинь, живе втілення, Н.,

8c. (землі) двох володарів (Омбосу), Н.,

8d. Осіріс, володар Дуату, Н.,

8e. улюблений син Геба, Н.,

8f. син Нут, що відкрив її тіло (лоно), Н.,

8g. наділений життям, стійкістю, радістю, здоров'ям, як Ра, вічно.

Мова 11

8h. Промовляє Нут: «Я поєдную твою красу з цим тілом (і з) цим ба, для життя, стійкості, радості, здоров'я

8i. Гора, божественного втілення, царя Верхнього та Нижнього Єгипту, Н. (землі) двох богинь, божественного втілення, Н.,

8j. могутнього володаря (Омбосу), Н., живого віч[но]».

NUT AND THE DECEASED KING, UTTERANCES 1-11

Utterance 1

1a. To say by Nut, the brilliant, the great: This is (my) son, (my) first born, N., opener of (my) womb;

1b. this is (my) beloved, with whom I have been satisfied.

Utterance 2

1c. To say by Geb: This is (my) son, N., of (my) body -

1d. -----

Utterance 3

2a. To say by Nut, the great, who is within the lower mansion: This is (my) son, N., (my) beloved,

2b. (my) eldest (son), (who is) upon the throne of Geb, with whom he has been satisfied,

2c. to whom he gave his inheritance in the presence of the Great Ennead.

3a. All the gods are in exultation; they say: «How beautiful is N., with whom his father Geb is satisfied!

Utterance 4

3b. To say by Nut: N., I have given to thee thy sister Isis,

3c. that she may take hold of thee, that she may give thy heart to thee which belongs to thy body.

Utterance 5

3d. To say by Nut: N., I have given to thee thy sister Nephthys,

3e. that she may take hold of thee, that she may give thy heart to thee which belongs to thy body.

Utterance 6

4a. To say by Nut-Nekhbet, the great: This is (my) beloved, N., (my) son;

4b. I have given the horizons to him, that he may be powerful over them like Harachte.

4c. All the gods say: «It is a truth that thy beloved among thy children is N.,

4d. to whom one will do service of courtier for ever».

Utterance 7

5a. To say by Nut, the great, (who is) within the encircled mansion: This is (my) son N., of (my) heart.

5b. I have given to him the D₃.t, that he may be chief therein, like Horus, chief of the D₃.t.

5c. All the gods say (to Nut):

5d. «Thy father Shu knows that thou lovest N. more than thy mother Tefnut».

Utterance 8

6. He lives, king of Upper and Lower Egypt, beloved of Rē', living for ever.

Utterance 9

7a. Horus [lives], beloved of the two lands, N., king of Upper and Lower Egypt, N., of the two goddesses beloved bodily, N., lords of Ombos, N.

7b. Heir of Geb, whom he loves, N., beloved of all the gods, N., given life, endurance, joy, health, all happiness, like Rē'.

Utterance 10

8a. Horus lives, living apparition of the king of Upper and Lower Egypt, N.,

8b. (of the land of) the two goddesses, living apparition, N.,

8c. (of the land of) the two lords (of Ombos), N.,

8d. Osiris, lord of the D₃.t, N.,

8e. the beloved son of Geb, N.,

- 8f. son of Nut, opener of her body (womb), N.,
 8g. endowed with life, endurance, joy, health, like
 Rē', eternally.

Utterance 11

8h. To say by Nut: I unite thy beauty with this body
 (and with) this ba, for life, endurance, joy, health

8i. of Horus, divine apparition, king of Upper and
 Lower Egypt, N. (of the land of) the two goddesses, di-
 vine apparition, N.,

8j. powerful lord (of Ombos), N., living eter[nally].

*Mercer S. A. B. The Pyramid Texts.
 New York; London; Toronto, 1952*

2.

Епос про Гільгамеша (фрагменти)

Таблиця 1

Колонка 1

1. Він, який бачив усе, що в країні;
2. Він, який знав усе і був тямущий у всьому;
3. ...разом...
4. ...мудрість, що все...
5. Він зрів тайне і виявляв скрите;
6. Він приніс знання із-перед потопу;

7. Він рішився на довгу мандрівку, зазнав утоми і знемоги,
8. Він начертав на камені усі труди-муки.
9. Він збудував вали Урука, города.
10. Святої Еанни священну скарбницю.
11. Ось його зовнішня стіна, що блиск її — мов міді,
12. Більше, глянь на його внутрішню стіну, їй ніщо не дорівняє!
13. Стань на поріг, що походить від старини!
14. Підійди до Еанни, житла Іштар,
15. Рівного якому не дав ні пізніший цар, ні жоден чоловік!
16. Вийди на вал Урука, пройдиись;
17. Оглянь насип фундаменту і провір цегляну кладку,
18. Чи цегляна кладка не із випаленої цегли,
19. (І чи) сім мудреців не поклали основу йому!

На цьому ассірійська версія вривається; бракує, можливо, близько 30 рядків. Порожнечу можна частково заповнити початком хеттської версії, яка після двох нечітких рядків читається так:

3. Після створення (?) Гілгамеша,
4. Доблесний бог ... удосконалив форму його...
5. Небесний Шамаш обдарував його миловидністю;
6. Адад дав йому геройство...
7. Виключним видом наділили великі боги Гілгамеша.

8. Одинадцять ліктів був він високий; груди шириною в дев'ять п'ядей.
9. Довжина його ... була три (?)...
10. Тоді він крутиться туди-сюди, щоб побачити всі землі.
11. До міста Урука приходить він...

Колонка 2

1. Дві третини його — бог і одна — людина.
2. Форма тіла його; ніхто не дорівняє (?)
- 3—8. майже цілком знищені.
9. Атака його зброї не має рівної,
10. Його компаньйони...
11. Мужі Урука киплять по своїх домівках (?)
12. «Гілгамеш не залишає сина батькові його;
13. День і ніч бешкетування його продовжується неприборканим.
14. Але ж Гілгамеш є пастирем Урука, города.
15. Він є нашим пастирем, сильним, красивим, мудрим.
16. Гілгамеш не лишає дівиці її кожному,
17. Чи це дочка войовника, чи вибраниця знатного!
18. Їх голосіння боги чули знов і знов.
19. Боги неба покликали пана Урука:
20. «Аруру привела цього скаженого дикого буйвола до буття.
21. Атака його зброї не має рівної.
22. Його компаньйони є...

-
23. Гілгамеш не лишає батькові сина; день і ніч його бешкетування неприборкане,
24. Але він є королем Урука, міста;
25. Він є їх пастирем, і, все-таки він утискає їх (?)
26. Сильний, миловидний, мудрий...
27. Гілгамеш не залишає дівичі її кобому,
28. Чи це дочка войовника, чи вибранка знатного!»
-

Таблиця 2

Колонка 6

6. Гілгамеш...
7. Значення неясне
8. Проростає...
9. Підвівся він і пішов
10. До нього.
11. Зударились вони на краю базару;
12. Енкіду загородив двері
13. Своєю ногою,
14. Не дозволяючи Гілгамешові ввійти.
15. Вони зчіпилися між собою
16. Мов буйволи з хрипінням;
17. Вони зірвали одвірок,
18. Аж стіна задріжала.
19. Так Гілгамеш та Енкіду
20. Зчіпилися між собою,
21. Мов буйволи з хрипінням,
22. Вони зірвали одвірок,
23. Аж стіна задріжала.

Фрагмент ассірійської версії це показує так:

46. У дверях громадської домівки Енкіду загородив ногою
47. Не дозволяючи провести Гілгамеша;
48. Вони зчіпилися між собою у дверях громадської домівки,
49. Вони билися на вулиці, на краю базару;
50. Вони зірвали одвірок, аж стіна здрігнулася.

Таблиця 3

Колонка 4

138. Гілгамеш відкрив уста свої
139. І сказав Енкідові:
140. «Хто, мій друже...?
141. Тільки боги вічно живуть із Шамашем.
142. Що ж до людства, їх дні пораховані.
143. Що б вони не робили, — це вітер!
144. Ти вже навіть тут (в Уруку) боїшся смерти.
145. Що сталося із твоєю геройською силою?
146. Я піду поперед тебе.
147. Твої уста можуть кричати мені: «Проходь, не бійся!».
148. Якщо я згину, я встановлю ім'я для себе!
149. «Гілгамеш згинув!
150. (в бою) із страшним Гувавою!»
- 151–156
157. Так звертаючись до мене, ти вразив серце моє.
158. Я ж прикладу свою руку.

159. І зріжу кедрину.
 160. Вічне ім'я я встановлю для себе!
 161. Прикази, друже мій, я віддам майстрам зброї;
 162. Зброю для нас вони виллють».
 163. Майстрам зброї доручено було;
 164. Майстри зібрались на нараду.
 165. Знамениту зброю вони спорудили.
 166. Сокири, трьох талантів кожна, вилили.
 167. Знамениті мечі вони викували,
 168. Що леза по два таланти кожне,
 169. З головками на держаках по 30 фунтів (?) кожна (ефесах?)
 170. Із золотими піхвами по 30 фунтів кожна...

*Подано у перекладі С. Кіндзерявого-Пастухіва
 (Вісник АН України 1992. № 1. С. 29–78).*

3. «Історія» Лева Диякона (фрагменти)

Розум імператора Іоана був розірваний багатьма турботами, і його осіли сумніви щодо того, чому він повинен приділити увагу в першу чергу, щоб не відхилитися від правильного курсу. Бо нестача провізії та зростаючий голод спустошували Ромейську імперію протягом трьох років. Була також навала русів, яка не давала багато підстав для опти-

мізму, і напад карфагенян та арабів на сирійську Антіохію, яку щойно зайняли ромеї. Він поклав край невблаганному злу голоду імпортом зерна, яке він швидко і передбачливо зібрав усюди з ринків, зупинивши поширення такого лиха. Він стримав напад агарян, вишикувавши війська на сході під командуванням патрикія Миколая, який був одним з імператорських євнухів і набув досвіду в багатьох битвах. Що стосується Святослава, вождя руського війська, він вирішив вести з ним переговори. І він послав послів сказати йому, що він повинен взяти плату, обіцяну імператором Никифором за напад на мізіян, і повернутися на свою власну територію і Кіммерійський Боспор, покинувши Мізію, оскільки вона належала ромеям і була частиною Македонії з давніх часів. Бо кажуть, що мізіяни, які були колоністами гіперборейських ко-трагів, хозар і хунабів, мігрували зі своєї власної території, блукали по Європі і зайняли та заселили цю землю, коли Константин з прізвиськом Погонат був імператором ромеїв. Вони назвали землю Болгарією на честь імені свого вождя Булгара.

[...]

Святослав був дуже гордий своїми перемогами над мізіянами і зухвало хизувався варварською зарозумілістю (бо він вже міцно тримав землю). І оскільки він звів мізіян до жаху і приголомшеної покірності своєю вродженою жорстокістю (бо кажуть, що, коли він силою взяв Філіппополь, він жорстоко і нелюдяно посадив на палю двадцять тисяч людей, захоплених у місті, таким чином терори-

зуючи всіх своїх ворогів і змушуючи їх прийти до умов), він дав зухвалі і нахабні відповіді ромейським послам: що він не відмовиться від своїх претензій на цю родючу землю, окрім як в обмін на виплату величезних сум грошей і викуп міст і полонених, яких він захопив у війні; якщо ромеї не бажають платити це, то вони повинні швидко відійти з Європи, яка їм не належить, і переїхати до Азії; і вони не повинні думати, що тавроскіфи прийдуть до згоди з ромеями на будь-яких інших умовах. Коли імператор Іоан отримав такі відповіді від скіфа, він дав наступну відповідь через попередніх посланців:

«Ми не вважаємо правильним порушувати мир, який встановив Бог і який незмінно дійшов до нас від наших батьків, оскільки ми віримо, що є Провидіння, яке керує всім, і ми шануємо християнські традиції. Тому ми радимо і наставляємо вас як друзів негайно відійти, без будь-яких зволікань або вагань, із землі, яка вам ніяк не належить, знаючи, що якщо ви не послухаєтесь цієї доцільної поради, то не ми, а ви порушите договори, укладені в давнину. Сподіваюся, ми не здаємося такими, що дають ці відповіді в хвалькуватому дусі; бо ми впевнені в Христі, безсмертному Богові, що, якщо ви не покинете землю, то волею чи неволею ви будете вигнані з неї нами. Бо я думаю, що ви добре усвідомлюєте помилку вашого батька Ігоря, який, легко-важно ставлячись до присяжних договорів, напав на імператорське місто з великою силою і тисячами легких човнів, але повернувся до Кіммерій-

ського Боспору ледве з десятьма човнами, сам будучи вісником катастрофи, яка його спіткала. Я не згадуватиму про жалюгідну долю, яка спіткала його пізніше, під час його походу проти германців, коли він був захоплений ними, прив'язаний до стовбурів дерев і розірваний навпіл. І я думаю, що ви теж не повернетесь до своєї власної країни, якщо змусите ромейське військо виступити проти вас, але будете вбиті там зі всіма вашими військами, так що навіть вогненосець не повернеться до Скіфії, щоб повідомити про жахливу долю, яка вас спіткала».

Святослав розлютився на цю відповідь і, охоплений варварським шаленством і гнівом, дав наступну відповідь: «Я не бачу нагальної потреби для імператора ромеїв приходити до нас. Тому нехай він не стомлює себе, приходячи на цю землю; бо ми скоро поставимо наші намети перед воротами Візантія, оточимо це [місто] могутнім частоколом і сміливо зустрінемо його, коли він вийде, якщо він наважиться взятися за таку велику боротьбу. Ми навчимо його самими ділами, що ми не просто робітники, які живуть працею своїх рук, а кровожерливі воїни, які борються зі своїми ворогами зброєю, хоча імператор через незнання вважає, що руські воїни подібні до розпещених жінок, і намагається залякати нас цими погрозами, ніби ми немовлята, яких можна налякати страховиськами».

Почувши ці безумні слова скіфа, імператор вирішив не зволікати, а готуватися до війни з найбільшою ретельністю, щоб він міг передбачити напад

скіфа проти нього і стримати його напад на імператорське місто. Таким чином, він негайно відібрав загін хоробрих і енергійних людей, назвавши їх «Безсмертними», яким він наказав залишатися при ньому. Потім [він обрав] магістра Варду, на прізвисько Склір, брата Марії, покійної дружини імператора, енергійного і надзвичайно могутнього чоловіка, і патрикія Петра, якого імператор Никифор призначив стратопедархом через його вроджену доблесть і героїчні подвиги в битві (бо кажуть, що одного разу, коли скіфи здійснювали набіг на Фракію, сталося так, що Петро, хоча і євнух, зустрів їх у відкритому бою з корпусом, який слідував за ним. Скіфський командир, величезний чоловік, який був надійно захищений бронею, виїхав на поле битви, розмахуючи довгим списом, і викликав будь-кого, хто бажав битися з ним. І Петро, сповнений незбагненої доблесті і духу, стрімко погнав свого коня шпорами і, після того як могутньо розмахнувся своїм списом, вдарив ним, тримаючи обома руками в груди скіфа. Сила удару була такою великою, що він пройшов наскрізь і пронизав аж до спини, його кольчужний нагрудник не зміг його зупинити. Цей величезний чоловік був скинутий на землю без звуку, і скіфи кинулися тікати, вражені цим новим і дивним видовищем. Імператор наказав цим полководцям взяти його війська і вирушити в регіон, що прилягає і межує з Мізією; провести там зиму, тренувати армію і пильно стежити за регіоном, щоб він не зазнав жодної шкоди від скіфських набігів; і посилати

двомовних людей, одягнених у скіфський одяг, до таборів і житла ворога, щоб дізнатися про їхні плани і повідомити про них імператору. Отримавши ці накази від імператора, вони переправилися до Європи.

При звістці про їх переправу, тавроскіфи відділили частину свого війська, до якого вони додали безліч гуннів і мізіян, і послали їх виступити проти ромеїв. Як тільки магістр Варда дізнався про їх наближення, оскільки він був надзвичайно хоробрим і дільним чоловіком, і в той час керувався гнівом і сплеском сили, він зібрав відбірних людей, що були з ним, і спонукав їх вступити в бій з ворогом. Він викликав Іоана Алакаса і послав його як розвідника спостерігати за скіфами, оцінити розмір війська, побачити, де вони розташувалися табором і що вони роблять. Потім він мав якнайшвидше надіслати йому повний звіт, щоб він міг підготувати та розгорнути армію до бою. Взявши відбірних людей, які йшли за ним, Іоан швидко поїхав до скіфів. І наступного дня він послав до магістра, спонукаючи його прийти з армією, бо скіфи розташувалися табором не далеко, а поблизу. Почувши це повідомлення, він розгорнув армію, розділивши на три частини, наказавши одній слідувати за ним в авангарді, а іншим — влаштувати засідку в заростях по обидва боки. Вони мали вийти з місця засідки, коли почують, як труба подасть сигнал до бою.

Давши ці накази капітанам, він прямо рушив на скіфів, хоробро борючись. Вороже військо мало чисельну перевагу, понад тридцять тисяч, тоді як

люди, що йшли за магістром, включаючи тих, хто лежав у засідці, складали не більше десяти тисяч. Коли битва почалася, найсильніші люди впали з обох сторін. Кажуть, що тут один зі скіфів, який хвалився своєю хоробрістю і розміром свого тіла, відділився від свого підрозділу, виїхав і напав на Варду, вдаривши його мечем по шолому. Але удар меча був марним, оскільки лезо було відхилене шоломом, ковзнувши вбік ним відбите. Тоді патрикій Константин, брат Варди, на обличчі якого тільки-но з'явився перший пушок, але який мав величезне тіло, з непереборною і нездоланною силою витягнув свій меч і збирався вдарити скіфа. Однак той помітив його напад і уникнув удару, відхилившись назад до крупа свого коня. Кінь отримав удар по шийі, яку було перерізано, і скіф упав разом зі своїм конем і був убитий Константином.

Коли хід битви повертався то в один, то в інший бік, з частими і нерішучими коливаннями ваг в обидва напрямки, Варда наказав подати сигнал до бою і безперервно бити в барабани. За сигналом армія вийшла з місць засідки і з'явилася в тилу скіфів, які були вражені жахом і кинулися тікати. Втеча ще не набрала повної сили, коли один з видатних скіфів, що відрізнявся від інших розміром свого тіла і блиском своїх обладунків, об'їжджав поле битви, заохочуючи своїх товаришів хоробро боротися. Варда Склір виїхав на своєму коні і вдарив його по голові. Меч пройшов прямо до його поясного захисту, ні шолом, ні нагрудник не були достатньо міцними, щоб витримати силу його руки

або удар його меча. Коли він був розрубаний навпіл і впав на землю, ромеї закричали від радості і були захочені до хоробрих подвигів, тоді як скіфи, налякані новим і незвичайним ударом, порушили свій щільний стрій і з плачем кинулися тікати. Ромеї переслідували їх до пізнього вечора, нещадно вбиваючи. Кажуть, що в цій битві загинуло п'ятдесят п'ять ромеїв, багато було поранено, і більшість коней була вбита, тоді скіфів було вбито більше як двадцять тисяч.

Це був остаточний результат боротьби в той час ромеїв зі скіфами. Тоді імператор Іоан наказав військам з Азії переправитися до Європи через Геллеспонт, провести зиму у землях Фракії та Македонії, щодня тренуватися зі зброєю (щоб не вийшли з форми до сезону кампанії і не стали непридатними для бою з ворогом), і чекати весни.

[...]

7. Потім, оскільки вже світало, Святослав скликав раду знаті, яку на їхній мові називають коментон. Коли всі зібралися навколо нього, він запитав їх, яким має бути подальший план дій. Деякі радили сісти на човни посеред ночі і втекти будь-яким способом, бо вони не могли протистояти вершникам у залізних обладунках, а крім того втратили своїх найкращих воїнів, які підбадьорювали військо і підносили їхню відвагу. Інші радили, навпаки, укласти угоду з ромеями, отримати від них гарантії, і таким чином врятувати решту війська. Вони не могли легко втекти на кораблях, оскільки вогненні кораблі пильнували за транспортними

суднами з обох боків Істру, щоб негайно підпалити їх усі, якщо вони спробують вийти в річку. Святослав глибоко і гірко застогнав й сказав: «Якщо ми зараз ганебно поступимося ромеям, пропаде слава, що супроводжувала зброю русів, коли вони без зусиль підкорювали сусідні народи і поневолювали цілі землі без кровопролиття. Краще знову проявімо доблесть наших предків і, пам'ятаючи, що досі міць русів була непереможною, будемо відчайдушно битися за наш порятунок. Бо не у нашому звичаї повертатися на батьківщину втікачами, а або бути переможцями і жити, або померти славно, проявивши гідні хоробрих мужів подвиги». Такою була порада Святослава.

8. Про тавроскіфів також кажуть, що ніколи досі вони не здавалися ворогу, коли зазнавали поразки, але коли втрачають надію на порятунок, вони встромляють мечі у свої життєво важливі органи і таким чином вбивають себе. І роблять вони це через наступне переконання: вони кажуть, що якщо їх уб'є у битві ворог, то після смерті і відділення душ від тіл вони будуть служити своїм убивцям у Аїді. І тавроскіфи бояться такого рабства, і, ненавидячи прислужувати тим, хто їх убив, завдають собі смерті власними руками. Таке переконання панує серед них. Але тоді, вислухавши слова свого вождя, з любові до життя вони вирішили обрати небезпеку заради власного порятунку і відважно вишикувалися, щоб протистояти ромейським силам.

Отже, наступного дня (це була п'ятниця, 24 липня), близько заходу сонця, тавроскіфи вийшли з

міста усіма своїми силами і, вирішивши ризикнути всім, що мали, вишикувалися в міцний стрій і виставили свої дротики. Й імператор вишикував ромеїв та вивів їх із табору. Коли розпочався бій, скіфи рішуче атакували ромеїв, завдаючи їм ударів дротиками і ранячи їхніх коней стрілами, скидаючи вершників на землю. У цей момент Анемас, котрий відзначився попереднього дня, вбивши Ікмора, побачив Святослава, який у шаленій люті атакував ромеїв і підбадьорював свої полки. І він пришпорив свого коня (бо звик це робити і раніше вбив багатьох скіфів таким чином) і, відпустивши поводи, під'їхав до нього й ударив його мечем по ключиці, збив його з ніг, але не вбив, бо той був захищений кольчугою і щитом, якими був споряджений, побоюючись ромейських списів. І хоча Анемаса оточило скіфське військо, а його коня повалили численними ударами списів, він убив багатьох [скіфів], але потім і сам був убитий, чоловік, якого ніхто його віку не перевершував у хоробрих бойових подвигах.

9. Тож руси після його падіння набралися мужності і закричали голосно й люто, і відтіснили ромеїв. І ті почали відступати стрімголов, щоб уникнути надзвичайного натиску скіфів. У цей момент, коли імператор побачив, що ромейське військо відступає, він злякався, що в своєму жаху перед надзвичайним натиском скіфів воно може потрапити в смертельну небезпеку, тож підбадьорив своїх супутників, могутньо замахнувся списом, і рушив на ворога. І забили барабани, і сурми засурмили

бойовий клич. Ромеї засоромилися перед імператором, повернули своїх коней і люто атакували скіфів. Одночасно розпочалася буря з вітром і дощем, зливою, котра лила з неба й ударила по ворогу, і пил, що піднявся, подразнював їм очі.

І кажуть, що з'явився чоловік на білому коні, який йшов попереду ромеїв і заохочував їх наступати на скіфів. Він дивовижним чином прорвався крізь ворожі полки і привів їх у безлад. Кажуть, що люди у таборі раніше не бачили цього чоловіка, і не бачили більше після битви, хоча імператор шукав його, аби представити йому відповідні дари й винагородити за його труди. Але, незважаючи на пошуки, його так і не знайшли. Тож виникла певна підозра, що це був великий мученик Феодор, якого імператор зазвичай благав про допомогу в битві, щоб він захищав і оберігав його разом з усім військом. Кажуть, що таке сталося увечері напередодні битви. У Візантії діва, присвячена Богу, подумала, що бачила уві сні Матір Божу, яку супроводжували чоловіки у постаті полум'я. І Вона сказала їм: «Покличте мені мученика Феодора». Негайно з'явився хоробрий юнак у обладунках. І Матір Божа сказала йому: «Пане Феодоре, твій Іоан, який бореться зі скіфами біля Доростола, зараз у дуже скрутному становищі. Поспіши йому на допомогу. Бо якщо ти не встигнеш, йому загрожує небезпека». Він у свою чергу відповів, що готовий підкоритися Матері Божій, своїй Владичиці. І, сказавши це, негайно відбув, і таким чином сон зник з очей діви. І цей сон діви здійснився таким чином.

10. Ромеї, слідуючи за божественною особою, яка вказувала шлях, зіткнулися з ворогом. І коли розпочався жорстокий бій, скіфи не змогли витримати натиску кінноти і були оточені магістром Бардою, чиє прізвисько було Склерос (бо він здійснив оточуючий рух зі своїм військом), кинулися тікати, і були потоптані на протяжності аж до міської стіни й ганебно загинули. Сам Святослав ледь уникнув полону, оскільки він втратив багато крові і був уражений багатьма стрілами, але його врятував прихід темряви. Кажуть, що у цій битві було вбито п'ятнадцять тисяч п'ятсот скіфів, і що було захоплено двадцять тисяч щитів і величезну кількість мечів, у той час як триста п'ятдесят ромеїв були вбиті, і багато поранено. Такою була перемога, яку ромеї здобули в цій битві.

Хоча Святослав усю ніч сумував через знищення свого війська і був у тузі, й кипів з люті, оскільки не зміг перемогти непереможне військо, він зрозумів, що завданням розумного полководця є, потрапивши у скрутне становище, не впадати у відчай, а намагатися врятувати своїх людей будь-яким можливим способом. Тому на світанку він відправив послів до імператора Іоана й попросив укласти таку угоди, що, з одного боку, тавроскіфи передадуть Доростол ромея, звільнять полонених, покинуть Мізію і повернуться у свою країну, в той час як ромеї мали дозволити їм відплисти і не нападати на них вогняними кораблями, коли вони будуть відпливати (бо вони страшенно боялися мідійського вогню, який може обернути на попіл

навіть каміння), мали забезпечити їх провізією і вважати їх за друзів, коли вони подорожуватимуть до Візантії для торгівлі, як це було у них попереднім звичаєм.

11. Імператор охоче прийняв таке примирення (бо він завжди віддавав перевагу миру перед війною, оскільки усвідомлював, що перший зберігає народ, тоді як друга, навпаки, його знищує), і він уклав угоди і договори, і дав зерно кожній людині, відміряючи по два медімни кожному. І кажуть, що людей, які отримали зерно, було двадцять дві тисячі, які з шістдесяти тисяч чоловік у руському війську уникли смерті, бо ромейські списи вразили тридцять вісім тисяч.

Після укладення договорів Святослав попросив прийти і поговорити з імператором. І останній негайно прибув верхи на коні на берег Істру, одягнений у обладунки, прикрашені золотом, у супроводі величезного ескадрону озброєних вершників, прикрашених золотом. Святослав прибув, пливучи річкою в скіфському легкому човні, тримаючи весло і гребучи зі своїми супутниками, ніби був одним із них. Його зовнішність була такою: середнього зросту, ні вищий за середній, ні особливо низький; брови були густими; сірі очі й кирпатий ніс. Борода його була чисто виголена, але він дозволяв волоссям рясно рости на верхній губі, де воно було кущистим і довгим. Він повністю голив голову, за винятком пасма волосся, яке звисало з одного боку, як ознака благородства його роду. Був міцним у шиї, широким у грудях і дуже добре складеним у решті тіла.

Вигляд він мав досить лютий і дикий. Ув одному вусі була золота сережка, прикрашена двома перлинами з червоним дорогоцінним каменем між ними. Його одяг був білим, нічим не відрізняючись від одягу його супутників, крім чистоти. Після короткої розмови з імператором стосовно їхнього примирення він відбув, сидячи на місці стернового. Так закінчилася війна ромеїв зі скіфами.

12. Після того, як Святослав покинув Доростол і передав полонених відповідно до договорів, він відплив зі своїми вцілілими супутниками, прагнучи повернутися на батьківщину. Але під час їхньої подорожі на них влаштували засідку печеніги (це дуже численний кочовий народ, який їсть воші і возить свої будинки з собою, живучи здебільшого у возах), котрі вбили майже всіх їх і зарізали самого Святослава разом з іншими, так що з такого великого війська русів лише небагато повернулися безпечно до рідних осель.

Перекладено за виданням: The History of Leo the Deacon: Byzantine Military Expansion in the Tenth Century / introduction, translation, and annotations by Alice-Mary Talbot and Denis F. Sullivan. Washington, 2005

4. Чурило Пленкович

І промовляє княгиня Апраксія:
«Будь здоровий ти, сонечко Володимире-князю!
Постав-но Чурила в постільники,
Щоби стелив він перину пуховую,
І клав би узголів'я високеє,
І сидів би коло узголів'я високого,
Грав би на гусельках яворових
І потішав би князя Володимира».
І мовить Володимир такі слова:
«Будь здоровий ти, Чурилоньку Пленковичу!
Не годиться тобі жити в курниках,
А годиться жити тобі в постільниках,
Стелити перину пуховую,
Класти узголів'я високеє
І сидіти коло узголів'я високого,
Грати на гусельках яворових,
Потішати князя Володимира».
Хто від біди відкупується,
А Чурило на біду накупується.
І живе-то Чурило в постільниках,
Стеле перину пуховую,
Кладе узголів'я високеє
І сидить коло узголів'я високого,
Грає на гусельках яворових,
Потішає князя Володимира,

А княгиню Апраксію більше того.
Тут промовляє Володимир такі слова:
«Не годиться тобі, Чуриле, жити в постільниках,
А годиться тобі жити в позовниках,
Ходити по граду по Києву,
Кликати князів, бояр на почесний пир».
А їде молодців до п'яти їх сот,
Молодці на конях одноликі,
Коні під ними однокарі були,
Жеребці всі латинські.
Мовив Володимир таке слово:
«Скажи, Пленку, гостю Сурожанине,
Чи не тут їде Чурило син Пленкович?»
— «Немає Чурила, сина Пленковича,—
Їдуть тут Чурилові-то кухарі,
Варять для Чурила зелене вино».
Та юрба надвір пройшла,
Нова з поля з'явилася.

<...>

Мовив-бо Володимир таке слово:
«Ти скажи-но, Пленку та гостю Сурожанине,
Чи не тут їде Чурило, син Пленкович?»
— «Немає, володарю, Чурила, сина Пленковича,—
Їдуть тут Чурилові-то стольники,
Ставлять для Чурила дубові столи».
Та юрба надвір пройшла,
Нова з поля з'явилася,
І їде молодців більше тисячі.
Володимир-то сидів за дубовим столом,
Взад та вперед став посуватися:
«Ой леле, вже куди-то мені буде!

Чи то тут їде вже цар з ордою,
Чи то тут їде король з литвою,
Чи то тут їдуть сватачі
До моєї племінниці любої,
До душечки Забави до Путятичної».
Мовить Пленко та гість Сурожанин:
«Та не бійся-но, Володимире, не лякайся,—
Тут-бо їде синочок мій,
Премолодий Чурило, син Пленкович».

И возговорит княгина Опраксия:
«Ай же ты солнышко Владимир-князь!
Положиттко Чурилу в постельнички,
Чтобы стлал он перину пуховую,
И кладал бы зголовьице высокое,
И сидел бы у зголовьица высокого,
Играл бы в гусельшки яровчаты
И спотешал бы князя Владимира».
И возговорит Владимир таковы слова:
«Ай же ты Чурилушка Пленкович!
Не довлеет ти жить в курятниках,
А довлеет жить ти в постельничках,
Стлать-то перина пуховая,
Кладывать зголовьице высокое
И сидеть у зголовьица высокого,
Играть в гусельшки яровчаты,
Спотешать князя Владимира».
Кто от беды откупается,
А Чурила на беду накупается.

И живет-то Чурила в постельниках,
Стелет перину пуховую,
Кладывает зголовьице высокое
И сидит у зголовьица высокого,
Играет в гусельники яровчаты,
Спотешает князя Владимира,
А княгиню Опраксию больше того.
Тут возговорит Владимир таковы слова:
«Не довлеет ти, Чурила, жить в постельничках,
А довлеет ти жить в позовщичках,
Ходить-то по городу по Киеву,
Звать князей, бояр на почестей пир».
А едет молодцев до пяти их сот,
Молодцы на конях одноличные,
Кони под ними однокарие были,
Жеребцы все латынские.
Говорил Владимир таково слово:
«Скажи, Пленко — гость Сорожанин,
Не тут ли едет Чурило сын Пленкович?»
— «Нет Чурила сына Пленковича, —
Едут тут Чуриловы-то повара,
Курят на Чурила зелено вино».
Та толпа на двор прошла,
Новая из поля появилась.

<..... >

Говорил-де Владимир таково слово:
«Ты скажи-ка, Пленко да гость Сорожанин,
Не тут ли едет Чурило сын Пленкович?» ‘
— «Нет, сударь, Чурила сына Пленковича, —
Едут тут Чуриловы-то стольники,
Ставят на Чурила дубовы столы».

Та толпа на двор прошла,
 Новая из поля появилась,
 И едет молодцев боле тысячи.
 Владимир-то сидел за дубовым столом,
 Взад да вперед стал поелзывать:
 «Охти мне, уже куда-де буде мне!
 Али же тут едет уже царь с ордой,
 Али тута едет король с литвой,
 Али тут едут сватовщики
 На моей-то племянницы любезные,
 На душке Забавы на Путятичной».
 Говорит Пленко да гость Сорожанин:
 «Да не бойся-тко, Владимир, не полошайся, —
 Тут ведь едет сынишко мое,
 Премладое Чурило сын Пленкович».

*Перекладено за виданням: Былины: Сборник /
 сост. Б. Н. Путилов. Ленинград: Сов. писатель, 1986.*

5.

Щоденник весілля Тимоша Хмельницького та Розанди Лупу

Після тривалих перемовин з обох сторін щодо цього весільного акту **16 серпня** нарешті п. Тиміш наблизився до Ямполья. Для його привітання господар Й[ого] М[илість], як мудрий володар, відправив до Сороки п. Фома, великого двірника, з 6 тис.

війська, послав карету і 6 коней, а також наказав підготувати різноманітні наїдки, вина та меди, щоб його в Сороці як сина приймали, а звідти аж до Яс цьому подорожньому за провідника служили. Тиміш же так вчинив: послав до п. дворника в Сороку, запрошуючи його до себе в Ямпіль, а коли п. двірник, не бажаючи опиратися його волі, переправився на той бік Дністра, затримав його при собі, побоюючись зради.

І цього було замало. Одразу написав Тимошко до господаря ЙМ, щоб ЙМП гетьмана, рідного свого, в заставу йому послав. Мусив господар ЙМ це вчинити і з похмурим чолом послав рідного свого. Як тільки той у Ямполі був, п. Тиміш зі своїм військом почав у **вівторок, 26 серпня**, на цей бік переправлятися. У **середу** ночував у Пельцях. У **четвер** у Прутах, у Койханах у **п'ятницю**. Перед полуднем прибув до Яс. Виїхав господар ЙМ з їх милостями панамі боярами з 8 тис. війська, щоб привітати небажаного сина свого. Мав при собі господар ЙМ 6 пауків, пристойно по-турецьки вбраних. Кавалькадою з багатим спорядженням їхав як монарх, чию пишність достатньо описати не можу. Наблизився і Тиміш з 3 тис. запорозького війська, хоч, як кажуть, вибраним вибраного, однак вельми нікчемного.

А коли вже в одній долині за чверть милі наблизилися один до одного, військо господаря ЙМ з обох боків на позиціях порядно стало. А п. Тиміш з гетьманом і своїм військом, трохи охоплений страхом, наказав лавою ніби у бойовому порядку з гори

спуститися й військовій музиці грати, а з'їхавши, зійшли з коней і привіталися. П. Тиміш батька в пояс обійняв, а господар ЙМ як батько його поцілував. Виголосив господар ЙМ до нього промову, радіючи його приїзду, а той на це й пів слова не відповів, лише стоячи як вкопаний, губи свої кусав, а Виговський за нього відповідав.

Кавалькади п. Тиміш мав 9 коней, поганеньких і худих, сідла 2 коштовні були, одне перлами шите, а друге багато золотом гаптоване. Сам був у атласному жупані кармазиновому, в фerezії оксамитовій соболиній, яку не на нього кроїли. Хлопець молодий, віспуватий, зросту малого, але йолоп великий. Ридванів шестикінних мав два, скарбовий віз один, а возів простих 400, на які соболів набрали, мабуть, для зиску. Інші полковники були на добрих конях, усі в польських шатах зі сріблом та оздобами, але таких небагато, більше голоти.

Їхав отже п. Тиміш поруч з господарем ЙМ до міста, де на його в'їзд з гармат стріляли. Музика як військова, так і інша вигравала, а особливо турки та цигани. Запровадив його господар ЙМ до своїх покоїв, де йому сина Стефана, господарчика свого, представив і багато з ним розмовляв, виявляючи радість і веселість з його приїзду, а п. Тиміш як раніше мовчить, тільки Виговський за нього відповідає. Почали панни одразу в покої у пані молодій танцювати. Цигани у свої серби [!] різали, а господар ЙМ до інших покоїв відійшов, кажучи п. молодому, щоб після таких трудів відпочив собі, а потім від куряви омився.

Призначив господар ЙМ своїх покоєвих, щоб йому прислуговували. Стояла його асистенція, як-от Виговський, Тетеря та інші його покоєві, яких є окремий реєстр. Стояли деякі волоські бояри, а він, глянувши на них, як вовк якийсь з-під лоба витяг ножа і, обернувшись, почав собі нігті обрізати при боярах. Полковникам, осавулам і сотникам у місті господи призначено, приставів і всілякі припаси кожному дано. Табір же козацький під Виногородом став, велику шкоду яським мешканцям чинив. Євреї не з'явилися, бо яких застали, добре їм відкупилися.

Потім над'їхали й свашки козацькі, яким господи і всілякий достаток дано. Приготували потім до столу. Просив п. Тимоша господар ЙМ на обід, котрий нескоро зібрався, і мусив на нього господар ЙМ довго чекати. Пішов отже, перевдягнувшись в інше польське вбрання, котрого господар ЙМ біля себе посадив. Почали їсти, за здоров'я пити, з гармат стріляти, а Тиміш по-старому ані бе ані ме, що вельми господаря ЙМ ображало. Грала музика волоська і турецька, і всілякі штуки турки виробляли аж до самої ночі.

Наступного дня в **суботу (31 серпня)** п. Тиміш готувався до шлюбу, не був за столом. Пані боярині всі й панни волоські багато вбрані в замку танцювали, а п. Тиміш, п'ючи в вікні на виду у всіх каву (?), волоському танцю приглядався. У неділю також зранку боярині й молодь волоська танцювали, а потім господар ЙМ і господариня ЇМ Домну Розанду, улюблене дитя своє, незграбному, нікчемному

і німому хлопц з нестерпним жалем своїм віддали. Їхав до церкви на своєму турецькому коні сам під китицею, в шатах коштовних, від господаря ЙМ дарованих. Пахолків двоє біля нього. Вели його бояри як щось добре. Там їх привели, де на килимі, за звичаєм укланувши, присягали одне одному.

П. Тиміш повернувся, фронт (?!), весело з церкви до замку, взявши панну в обійми, збір людей великий був; там же з гармат стріляли, співали. Дочка господаря ЙМ слізьми обливалася. Сіли потім до столу, по свашок карету послано, яких у господах не застали, бо в корчмі на горілці були. Привезли їх до замку, наче якісь страховиська, а ці всі родичками були Хмельницького, вельми потворні, в сукнях єврейських, однак соболями підшитих, з комірами великими. Хотіли, мабуть, волоському вбранню пристосуватися. Про цих би багато писати треба, але сором не дозволяє. Цих усіх в інших покоях приймала господариня ЙМ.

Господар же ЙМ п. Тимоша, зятя свого, раз у раз просить, щоб їв і пив і веселий був. Аж тоді він, нахилившись до п. Конарського, такі слова вимовив: «Дякую вельми господарю ЙМ, що є всього достаток. Чого ж більше треба?» Дав Бог добре слово почувти. Музика тоді турецька почала грати за здоров'я Хмельницького і за поєднання домів з гармат на радість стріляти. Послав п. Тиміш по свою музику, по органіста, скрипалів 3, віоліста і пузоніста, заграли йому по-польськи, тоді почав веселим бути і козакам у танець піти наказав, які, як худоба, до покоїв тиснулися.

Пили аж до першої ночі, але свашок завчасно до господи пристойно відпроваджено, бо боярині щось їм були дорікнули. Але одна козачка, Гаська Карпінська, дуже була лиха, яка бояриням при господарині ЇМ казала: «Чи на блазнювання ми тут до вас приїхали, коли ви приємніші від нас, а чому дочку вашу за козака даєте?». Потім, йдучи сходами, впала, бо товста була й п'яна; там її ледве до карети відвели; інші все ж на ногах трималися, і скільки разів візники та форейтори цих свашок до господ відвозили, стільки горіхів їм на втіху давали. Потім п. молодий зірвався з-за столу, пішов до своїх покоїв, а звідти до опочивальні.

Наступного дня (2 вересня) і ще наступного дня п. Тиміш з покоїв не виходив. У середу в поле виїхав на прогулянку. У **четвер** господар ЇМ і господарівна ЇМ, Домна Розанда і п. Тиміш, також бояри і боярині в покої за столом сиділи. Рідко кого туди пускали, бо двірські панни до столу господарю ЇМ служили. Пішов п. Тиміш з дружиною своєю в танець, якому Виговський з Тетерею прислуговували. Потім йому господар ЇМ за цю працю шматок злато-главу подарував, але й вклонитися за неї не зумів.

Того ж дня п. Тиміш пп. боярам значнішим подарунки роздав. Господарю ЇМ сорок соболів подарував, дружині своїй шубку адамашкову соболину, боярам же по 100 талерів левкових, про які вони менше дбали. Господар же ЇМ подарував п. зятю своєму 4 коней з сідлами, а румаків волоських 2. Посол теж був від господаря ЇМ мультянського, який йому коня турецького з сідлом запропонував,

а п. гетьману килим і шматок златоглаву, інших послів не було.

Посагу ж за дочку господар ЙМ дав 2 тис. талерів, крім іншого приданого. Окремо червінців золотих 2 тис., карету, скарбних волів та інших багато речей, маючи увагу до дочки своєї. Виговському подарував господар ЙМ оксамиту 10 ліктів, атласу 20 ліктів, хутро рисяче і 300 левкових талерів. Іншим полковникам сукна і блавату на пару костюмів, й по 150 левкових, й іншим осавулам, сотникам грошима давали, які без сорому як борг якийсь вимагали.

У п'ятницю 6 вересня з Яс виїхав, якого господар ЙМ до того місця проводжав, де віталися. Їхала і господариня ЙМ з паніями боярками, де, з коней зійшовши, прощалися, і як довго господар ЙМ з зятем своїм розмовляв, так довго Розанда господариню ЙМ обіймаючи, ревно плакала. Потім пішла до подаря ЙМ, щоб з ним попрощатися, яку він поцілував, показуючи веселе обличчя, але серце жалем обтяжене — ледве його за ноги пустила. Потім боярки і бояри прощалися. А п. Тиміш, ще коли господар ЙМ стояв з непокритою головою, сів на коня і, насунувши шапку, поїхав. Господар ЙМ, спровадивши гостя, також до міста поїхав.

Po długich tedy z obudwu stron względem aktu tego weselnego poselstwach zbliżył się nareszcie dnia 16 sierpnia p. Tymosz do Jampola, na którego przywita-

nie gospodar JM jako p. mądry p. Thomę, dwornika wielkiego, z 6 tys. wojska do Soroki wyprawił, karocę i 6 koni posłał, także wszelakich wiktualia, win, miodów, przygotować kazał, aby go w Soroce jako syna traktował, a stamtąd aż do Jas onemu podróżnemu za przewodnika służył. Tymosz zaś tak uczynił. Posłał do p. dwornika do Soroki, zapraszając go do siebie do Jampola, a gdy p. dwornik, niechcąc opierać się woli onego, przeprawił się na onę stronę Dniestru, zatrzymał go przy sobie, obawiając się zdrady.

I nie dosyć na tem. Zaraz pisał Tymoszek do hospodara JM, aby JMP. hetmana rodzzonego swego w zakład mu posłał. Musiał gospodar JM to uczynić i z czołem zachmurzonym posłał rodzzonego swego. Który skoro w Jampolu stanął, p. Tymosz też z wojskiem swym począł się we **wtorek, 26 sierpnia**, na tę stronę przeprowadzać. We **środe** nocował w Pelcach. We **czwartek** w Prutach. W Kojchanach w **piątek**. Przed południem do Jas. Wyjechał gospodar JM z IchMościami pp. bojarami w 8 tys. wojska aby witał niepożądanego syna swego. Miał przy sobie gospodar JM pajuków 6, przystojnie po turecku ubranych. Kawalkatą z bogatym wsiądzeniem jechał jak monarcha, którego wspaniałości opisać dostatecznie nie mogę. Zbliżył się i Tymosz we 3 tys. wojska Zaporowskiego, lubo to na wybór jako powiadają wybranego, jednakże ładaco srodze było.

A gdy już w dolinie jednej w ćwierci mili zbliżyli się ku sobie, wojsko hospodara JM z obu stron na obozach porządnie stanęło. A p. Tymosz hetmanie z wojskiem swoim strachem nieco zdjęty, lawą jakoby w sprawie z

góry spuścić się kazał i wojskowej muzyce grać, a zjechawszy się, zsiadli z koni i przywitali się P. Tymosz ojca wpół objął, a hospodar JM jako ojciec onego pocałował. Uczynił hospodar JM do niego przemowę, ciesząc się z przyjazdu jego, a on na to i pół słowa nie odpowiedział, tylko stojąc jak wryty, wargi swoje gryzł, a Wychowski za niego odpowiadał.

Kawalkaty p. Tymosz miał koni 9, ładajakie i chude, siedzenia dwoje kosztowne były, jedno perłami sute a drugie bogato złotem haftowane. Sam był w atłasowym żupanie karmazynowym, w ferezji aksamitnej sobolej (sic), którą nie na niego krajano. Chłop młody, ospowaty, wzrostu małego, ale wielki gamoń. Rydwanów poszóstnych miał 2, skarbnik jeden, a wózków prostych 400, na które soboli nabrano podobno dla zysku. Inni pułkownicy byli na dobrych koniach wszyscy w szatach polskich od srebra i rzędów, ale takich nie wiele, więcej hołoty.

Jechał tedy p. Tymosz z hospodarem JM obok do miasta, gdzie na wjazd jego z dział bito. Muzyka tak wojskowa jak i inna wykrzykała, a zwłaszcza Turcy i Cygani. Zaprowadził go hospodar JM do pokojów swoich, gdzie mu Stefana hospodarczyka swego prezentował syna, i wiele z nim rozmawiał eksprymując radość i wesele z przyjazdu jego, a p. Tymosz po staremu milczy, tylko Wychowski za niego odpowiada. Poczęły panny zaraz w pokoju u pani młodej tańcami. Cyganie w swoje serby rznęli, a hospodar JM do innych pokojów ustąpił, mówiąc p. młodemu, aby po takich trudach wczas sobie uczynił, i potem z okurzenia prochu omył się.

Naznaczył hospodar JM pokojowych swoich, aby mu usługiwali. Stała jego asystencja, jako to Wychowski, Tetera i inni pokojowi jego, których jest osobny registr. Stali bojarowie niektórzy wołoscy, a on pojrzawszy na nich jak wilk jaki spode łba dobył noża, i obróciwszy się począł sobie paznokcie obrzynać przy bojarach. Pułkownikom, asawułam i setnikom w mieście gospody naznaczono, przystawów i wszelakie obroki każdemu dano. Tabor zaś kozacki pod Winogrodem stał, wielką szkodę jaskim obywatelom czynił. Żydzi się nie zjawili, bo których zaskoczyli, dobrze się im okupowali.

Potem nadjechały i swaszki kozackie, którym gospody i wszelki dostatek dano. Nagotowano potem do stołu. Prosił p. Tymosza hospodar JM na obiad, który nie rychło wybrał się, i musiał na niego hospodar JM długo czekać. Szedł tedy, przebrawszy się w insze szaty polskie, którego hospodar JM podle siebie posadził. Poczęli jeść, za zdrowie pić, z dział bić, a Tymosz po staremu ani be ani me, co srodze hospodara JM urażało. Grała muzyka wołoska i turecka, i wszelkie kunszty Turcy wyprawowali aż do samej nocy.

Nazajutrz w **sobotę (31 sierpnia)** p. Tymosz gotował się do ślubu, nie był u stołu. Panie bojarki wszystkie i panny wołoskie bogato ubrane w zamku tańczyły, a p. Tymosz pijąc w oknie na widoku wszystkich tabakę, wołoskiemu się tańcowi przypatrywał. W niedzielę także rano bojarki i młódź wołoska tańczyli, a potem hospodar JM i hospodarowa JM Domnę Rozandę ukochane dziecko swoje, niezgrabnemu, ladajakiemu i niememu chłopu z nieznośnym żalem swoim oddali. Jechał do cerkwi na swym koniu tureckim sam pod kitą,

w szatach kosztownych, od hospodara JM darowanych. Pajuków 2 wedle niego. Prowadzili go bojarowie jako co dobrego. Tam ich przyprowadzili gdzie na kobiercu wedle zwyczaju przyklękawszy przysięgali sobie.

P. Tymosz powrócił frant wesoło z cerkwi do zamku wzięwszy pannę w objęcia, konkurs ludzi wielki był; tamże z dział bito, śpiewano. Córka hospodara JM łzami się oblewała. Siedli potem do stołu, po swaszki karetę posłano, których w gospodach nie zastano, bo w karwaserze na gorzałce były. Przywieziono ich do zamku jakby jakie straszydła, a te wszystkie krewne były Chmielnickiego, szpetne bardzo, w giermakach żydowskich, sobolami jednak podszytych, z kołnierzami wielkimi. Chciały podobno strojowi się wołoskiemu akomodować. O tychby siła pisać trzeba, ale wstyd nie dopuszcza. Te wszystkie w innych pokojach traktowała hospodarowa JM.

Hospodar zaś JM p. Tymosza zięcia swego raz po raz uprasza, aby jadł i pił i wesoły był. Dopiero on nachyliwszy się do p. Konarskiego, to słowa wyrzekł: Dziękuję wielce gospodarowi JM, że jest wszystkiego dostatek. Czohoż bulsze treba. Dał Pan Bóg dobre słowo usłyszeć. Muzyka dopiero turecka zaczęła grać za zdrowie Chmielnickiego i za konjunkturę domów z dział na radość bić. Posłał p. Tymosz po muzykę swoją, po organistę skrzypków 3, wiolistę i puzanistę, zagrali mu po polsku dopiero począł wesołym być i Kozakom w taniec pójść kazał, którzy się jako bydło do pokoiów cisnęli.

Pili aż godzinę w noc, ale swaszki zawczasu do gospody przystojnie zaprowadzono, bo bojarki coś im

były przymówiły. Ale jedna Kozaczka Haśka Karpińska bardzo była licha, która bojarkom przy gospodarowej JM mówiła: Czy na błazeństwo my tu do was przyjechały, koli wy przyjemniejsze od nas, a czemu doczku waszu za Kozaczka dajete? Potem, idąc po schodach, obaliła się, bo tłusta była i pijana; tamże ją ledwo do karocy zaprowadzono; drugie przecię na nogach się trzymały, a ile razy woźnice i łęgoszowi te swaszki do gospod odwozili, tyle orzechów onym kontentaczej dawały. Potem p. młody zerwał się od stołu szedł do pokoiów swoich, a stamtąd do łożnicy.

Nazajutrz (**2 września**) i drugiego dnia p. Tymosz z pokoiów nie wychodził. W środę w pole wyjechał na przejażdżkę. We **czwartek** gospodar JM i gospodarówna JM, Domna Rozanda i p. Tymosz, także bojarowie i bojarki w pokoju u stołu siedziały. Rzadko kogo tam puszczono, bo panny fraucymerne do stołu gospodarowi JM służyły. Szedł p. Tymosz z żoną swoją w taniec, któremu Wychowski z Tererą służyli. Potem mu gospodar JM za tę pracę sztukę złotogłowa podarował, ale wierę i ukłonić się za nią nie umiał.

Tegoż dnia p. Tymosz pp. bojarów zacniejszych upominkował. Gospodarowi JM sorok soboli darował, żonie swojej szubkę adamaszkową sobolą, bojarom zaś po 100 talarów lewkowych, o które oni mniej dbali. Gospodar zaś JM darował p. zięciowi swemu koni 4 z wsiądzeniem, a rumaków wołoskich 2. Poseł też był od gospodara JM Mułtańskiego, który mu konia tureckiego z wsiądzeniem ofiarował, a p. hetmanowi kobierzec i sztukę złotogłowi, inszych posłów nie było.

Posagu zaś za córkę hospodar JM dał 2 tys. talerów, krom inszej wyprawy. Osobno czerwonych złotych 2 tys., karete, skarbnych wołów i inszych wiele rzeczy, mając baczenie na córkę swoją. Wychowskiemu darował hospodar JM aksamitu 10 łokci, atłasu 20 łokci, błam futra rysiego i 300 lewkowych talerów. Inszym pułkownikom sukna i bławatu na parę sukien, i po 150 lewkowych, i inszym asawułom, setnikom pieniędzmi dawano, którzy bez wstydu jako dłużu jakiego upominali się.

W piątek 6 września z Jas wyjechał, którego hospodar JM do tego miejsca wyprowadzał, gdzie się witali. Jechała i hospodarowa JM z paniami bojarkami, gdzie z koni zsiadłszy żegnali się, I jak długo hospodar JM z zięciem swoim rozmawiał, tak długo Rozanda hospodarową JM ściskając, rzewnio płakała. Potem poszła do hospodara JM, aby go pożegnała, którą on pocałował, pokazując wesołą twarz, ale serce żalem obciążone — ledwo go za nogi puściła. Potem bojarki i bojarowie żegnali się. A p. Tymosz, jeszcze hospodar JM stał z głową odkrytą, wsiadł na koń i, czapkę naciągnąwszy, pojechał. Hospodar JM, zbywszy gościa, także do miasta pojechał.

*Перекладено за виданням:
Szajnocha K. Szkice historyczne. T. 4. Lwów, 1869*

6.

Щоденник Самуеля Піпса

2-го (Господній день). Кілька наших служниць, готуючи все до нашого сьогоднішнього свята, засиділися допізна минулої ночі. Джейн розбудила нас близько третьої ранку, щоб розповісти про велику пожежу, яку вони побачили в Місті. Тож я підвівся, накинув нічну сорочку і підійшов до її вікна. Подумав, що це десь щонайдалі на задвірках Марк-лейн, але, не звиклий до таких пожеж, які згодом розгорілися, я вирішив, що вона досить далеко, тому знову ліг у ліжку і заснув.

Близько сьомої години знову прокинувся, щоб одягнутися, і, визирнувши у вікно, побачив, що пожежа вже не така сильна, як була, і віддалилася. Тож пішов до свого кабінету, щоб навести лад після вчорашнього прибирання. Незабаром прийшла Джейн і повідомила, що чула, ніби цієї ночі пожежею, яку ми бачили, спалено понад 300 будинків, і що зараз вогонь охопив усю Фіш-стріт біля Лондонського мосту.

Тож я миттю зібрався і попрямував до Тауера, де піднявся на одне з високих місць (малий син сера Дж. Робінсона піднявся зі мною) і там я побачив, що будинки на тому кінці мосту всі охоплені полум'ям, і нескінченно велика пожежа з обох боків кінця мосту, через що я, серед іншого, занепокоївся

за бідолашного малого Мішеля і нашу Сару на мосту. Тож спустився із серцем, сповненим тривоги, до лейтенанта Тауера, котрий повідомив мені, що все почалося цього ранку в будинку королівського пекаря у Пуддінг-лейн, і що вже згоріла церква св. Магнеса і більша частина Фіш-стріт.

Тож я спустився до води, сів у човен, і, пропливши під мостом, побачив жахливу пожежу. Будинок бідолахи Мішеля аж до Старого Лебедя у тому напрямку вже згорів, і вогонь поширювався далі, так що за дуже короткий час, поки я був там, він дістався до Стіл-ярду. Кожен намагався врятувати свої речі, кидаючи їх у річку або перевозячи на ліхтерах, що стояли неподалік. Бідні люди залишалися у своїх оселях, доки вогонь не приходив до них, а потім кидалися до човнів або видиралися з одних сходів біля води на інші.

Серед іншого, я помітив, що бідолашні голуби неохоче залишали свої домівки, кружляли навколо вікон і балконів, доки не обпалювали свої крила і не падали. Простоявши годину і спостерігаючи, як вогонь лютує в усі боки, і ніхто, на мій погляд, не намагається загасити його (люди лише виносили свої речі і залишали все на поталу вогню), і побачивши, як він дістався до Стіл-ярду, а вітер дуже сильний і жене його в Місто, і все після такої довгої посухи виявилось займистим, навіть каміння церков, серед інших, бідолашна дзвіниця, біля якої мешкає гарненька пані Х. і де мій давній шкільний товариш Елборо є пастором, спалахнула на самій верхівці і горіла, доки не впала, я подався до Вайт-Голлу

(з джентльменом, який побажав відійти від Тау-ера, щоб побачити пожежу, у моєму човні): і там піднявся до Королівського кабінету в Каплиці, де люди обступили мене, і я дав їм звіт, який усіх приголомшив, і слово було передано Королю.

Тож мене покликали, і я розповів Королю і Герцогу Йоркському, що я бачив, і що якщо Його Величність не накаже зносити будинки, ніщо не зможе зупинити вогонь. Вони здавалися вкрай стурбованими, і Король наказав мені піти до Лорда-мера від його імені і наказати йому не шкодувати ніяких будинків, а зносити їх перед вогнем у всіх напрямках. Герцог Йоркський наказав мені сказати йому, що якщо йому потрібно більше вояків, він їх отримає, й так само згодом сказав мій Лорд Арлінгтон, як велику таємницю.

Тут, зустрівшись із капітаном Коком, я сів у його карету, яку він мені позичив, і разом з Крідом ми поїхали до собору св. Павла, і там пройшлися вздовж Вотлінг-стріт. Як тільки могла кожна жива душа тікала геть, навантажена речами, щоб врятувати їх. Подекуди несли в ліжках хворих. Особливо цінні товари везли у візках і на спинах. Нарешті на Каннінг-стріт я зустрів Лорда-мера. Він був виснажений, мав хустину на шії. Вислухавши розпорядження Короля він закричав, як жінка перед обмілінням: «Господи! Що я можу вдіяти? Я геть виснажений, люди не слухаються мене. Я зносив будинки, але вогонь наступає швидше, ніж ми можемо це робити». Що йому не потрібно більше вояків, і, що стосується його самого, він мусить піти

й відпочити, оскільки не спав усю ніч. Тож він залишив мене і я пішов додому. Я бачив людей на грані відчаю. Для гасіння вогню не вживається жодних засобів.

Будинки там також дуже щільно розташовані, і повні легкозаймистих матеріалів, таких як смола і дьоготь, на Темз-стріт. Ще склади з олією, винами, бренді та іншими речами. Тут я побачив пана Ісаака Гублона, вродливого чоловіка, вбраного у гарний, але забруднений одяг біля дверей його будинку у Даугейт, котрий забрав деякі речі його брата, чиї будинки горіли. Як він каже, уже двічі переїжджали і він побоюється (це скоро сталося), що вони незабаром муситимуть переїхати із його будинку також. Сумно було так міркувати, бачити церкви, заповнені речами людей, які самі мали б собі спокійно проводити там час.

Уже було близько полудня, тож я повернувся додому й там застав своїх гостей — пана Вуда і його дружину Барбару Шелден, а також пана Муна. Пані Барбара дуже гарна, і її чоловік, наскільки я можу судити, достойна людина. Але задум пана Муна і мій, який полягав у тому, щоб оглянути мій кабінет і потішити його цим видом, чого він давно бажав, був цілком недоречним, бо ми всі перебували у великому сум'ятті й тривозі через цю пожежу, не знаючи, що про неї й думати. Однак нам подали надзвичайно смачний обід, і ми були настільки веселі, наскільки було можливим за цих обставин.

Під час обіду завітала пані Бательс, щоб дізнатися про пана Вулфа і Стейнса (котрі, як

виявляється, є їхніми родичами), чії будинки на Фіш-стріт цілком згоріли, а вони самі в жалюгідному стані. Вона не захотіла залишатися через страх. Після обіду я і Мун одразу вийшли і пройшлися через Місто. Вулиці були заповнені лише людьми, кіньми й возами, навантаженими товарами, готовими наїхати один на одного, перевозячи речі з одного згорілого будинку до іншого. Тепер вони виїжджають з Каннінг-стріт (котра приймала речі вранці) на Ламбард-стріт і далі. Серед інших я побачив мого маленького ювеліра Стоукса, який приймав речі якогось друга, чий будинок згорів наступного дня.

Ми розлучилися біля собору св. Павла. Він пішов додому, а я до причалу Павла, де наказав човну чекати на мене, узяв пана Каркаса та його брата, котрих я зустрів на вулиці, і перевіз їх і вниз, і вгору від мосту. Далі я знову поглянув на пожежу, яка тепер поширилася далі, як униз, так і вгору, і не було жодної надії зупинити її. Ми зустрілися з Королем і Герцогом Йоркським на їхній баржі, і з ними привели до Куїнгіт, а там покликали до них сера Річарда Брауна. Їх наказ був лише швидко зносити будинки, і так нижче мосту біля води; але мало що було зроблено або могло бути зроблено, так швидко наступав на них вогонь. Були великі сподівання зупинити його біля Трьох Журавлях угорі і біля причалу Баттольфа нижче мосту, якби ми проявили обережність. Однак вітер несе його в Місто, так що не знаємо, що він там удіє з боку води.

Річка повна ліхтерів і човнів, що приймають товари, й цінні речі плавають у воді. Я помітив, що навряд чи в одному ліхтері або човні з трьох, де були товари з будинку, не було пари віргіналів (Virginalls). Побачивши стільки, скільки міг на той час, я пішов за призначенням до Вайт-Голлу, там пройшовся до парку св. Якова, де зустрів дружину, Кріда і Вуда з його дружиною. Ми пройшлися до мого човна, а далі знову водою до районів, охоплених пожежею вгору і вниз. Вона все ще посилювалася, вітер був сильний. Були так близько до пожежі, як могли підібратися крізь дим. Плавали по всій Темзі, вітер дув нам в обличчя і обпікав дощем вогняних крапель. Щира правда — будинки горіли від цих крапель і віхтів вогню, три, чотири, ба й п'ять або шість будинків, один за одним.

Коли ми більше не могли витримати на воді, то рушили до маленького шинку на Банксайд, навпроти Трьох Журавлів, і там залишалися, доки не стемніло. Бачили, як пожежа розросталася, і коли темрява густішала, вона проступала все яскравіше і яскравіше, і в закутках, і на дзвіницях, і між церквами й будинками, наскільки ми могли бачити вгору по пагорбу Місто, у найжахливішому зловісному кривавому полум'ї, геть не схожому на лагідне полум'я звичайної пожежі.

Барбара з чоловіком пішли раніше за нас. Ми залишалися, доки, коли стемніло й не побачили вогонь як єдину суцільну арку полум'я від цього боку мосту до іншого, у вигляді дуги вгору по пагорбу на понад милю. Це змусило мене заплакати. Церкви,

будинки, все у вогні, все палає одночасно. Жахливий шум полум'я, і тріск будинків, що валяться...

Тож я повернувся додому із сумним серцем. Там застав усіх. Вони обговорювали й оплакували пожежу. Бідолаха Том Гейтер прийшов лише з кількома речами, врятованими з його будинку, що згорів на Фіш-стріт Гілл. Я запросив його переночувати в моєму домі і прийняв його речі, але був занепокоєний тим, що він там ночував, бо щохвилини надходили новини про розширення пожежі. Тож ми були змушені почати пакувати власні речі й готуватися їх вивозити. При місячному світлі (була чудова суха й тепла погода) перенесли багато моїх речей до саду, а ми з паном Гейтером віднесли мої гроші та залізні скрині до підвалу, вважаючи це найбезпечнішим місцем. Піготували мої мішки із золотом у кабінеті, готові до вивезення, також мої головні паперові рахунки, і мої талії в окремій скриньці.

Таким великим був наш страх, що сер В. Баттен цієї ночі викликав вози з села, аби вивезти свої речі. Ми на якийсь час вклали бідолаху пана Гейтера в ліжку, але він майже не відпочив, бо в моєму домі було дуже шумно, коли виносили речі.

2nd (Lord's day). Some of our maids sitting up late last night to get things ready against our feast to-day, Jane called us up about three in the morning, to tell us of a great fire they saw in the City. So I rose, and slipped on

my night-gown, and went to her window; and thought it to be on the back-side of Marke-lane at the farthest, but being unused to such fires as followed, I thought it far enough off; and so went to bed again, and to sleep. About seven rose again to dress myself, and there looked out at the window, and saw the fire not so much as it was, and further off. So to my closet to set things to rights, after yesterday's cleaning. By and by Jane comes and tells me that she hears that above 300 houses have been burned down to-night by the fire we saw, and that it is now burning down all Fish-street, by London Bridge. So I made myself ready presently, and walked to the Tower, and there got up upon one of the high places, Sir J. Robinson's little son going up with me; and there I did see the houses at that end of the bridge all on fire, and an infinite great fire on this and the other side the end of the bridge; which, among other people, did trouble me for poor little Michell and our Sarah on the bridge. So down with my heart full of trouble to the Lieutenant of the Tower, who tells me that it begun this morning in the King's baker's house in Pudding-lane, and that it hath burned down St. Magnes Church and most part of Fish-street already. So I down to the water-side, and there got a boat, and through bridge, and there saw a lamentable fire. Poor Michell's house, as far as the Old Swan, already burned that way, and the fire running further, that in a very little time it got as far as the Steele-yard, while I was there. Every body endeavouring to remove their goods, and flinging into the river, or bringing them into lighters that lay off; poor people staying in their houses as long as till the very fire

touched them, and then running into boats, or clambering from one pair of stairs by the water-side to another. And among other things, the poor pigeons, I perceive, were loth to leave their houses, but hovered about the windows and balconys, till they burned their wings, and fell down. Having staid, and in an hour's time seen the fire rage every way, and nobody, to my sight, endeavouring to quench it, but to remove their goods, and leave all to the fire, and having seen it get as far as the Steele-yard, and the wind mighty high, and driving it into the City: and every thing after so long a drought proving combustible, even the very stones of churches, and among other things, the poor steeple by which pretty Mrs. X lives, and whereof my old schoolfellow Elborough is parson, taken fire in the very top, and there burned till it fell down; I to White Hall (with a gentleman with me, who desired to go off from the Tower, to see the fire, in my boat): and there up to the King's closet in the Chapel, where people come about me, and I did give them an account dismayed them all, and word was carried in to the King.

So I was called for, and did tell the King and Duke of York what I saw, and that unless his Majesty did command houses to be pulled down, nothing could stop the fire, They seemed much troubled, and the King commanded me to go to my Lord Mayor from him, and command him to spare no houses, but to pull down before the fire every way. The Duke of York bid me tell him, that if he would have any more soldiers, he shall: and so did my Lord Arlington afterwards, as a great secret. Here meeting with Captain Cocke, I in his coach, which he

lent me, and Creed with me to Paul's, and there walked along Watling-street, as well as I could, every creature coming away loaded with goods to save, and here and there sick people carried away in beds. Extraordinary good goods carried in carts-and on backs. At last met my Lord Mayor in Canning-street, like a man spent, with a handkercher about his neck. To the King's message, he cried, like a fainting woman, «Lord! what can I do? I am spent: people will not obey me. I have been pulling down houses; but the fire overtakes us faster than we can do it». That he needed no more soldiers; and that, for himself, he must go and refresh himself, having been up all night. So he left me, and I him, and walked home; seeing people all almost distracted, and no manner of means used to quench the fire. The houses too so very thick thereabouts, and full of matter for burning, as pitch and tar, in Thames-street; and warehouses of oyle, and wines, and brandy, and other things. Here I saw Mr. Isaac Houblon, the handsome man, prettily dressed and dirty at his door at Dowgate, receiving some of his brother's things, whose houses were on fire; and, as he says, have been removed twice already; and he doubts (as it soon proved) that they must be in a little time removed from his house also, which was a sad consideration. And to see the churches all filling with goods by people, who themselves should have been quietly there at this time. By this time it was about twelve o'clock; and so home, and there find my guests, who were Mr. Wood and his wife Barbary Shelden, and also Mr. Moone; she mighty fine, and her husband, for aught I see, a likely man. But Mr. Moone's design and mine, which was to

look over my closet, and please him with the sight thereof, which he hath long desired, was wholly disappointed; for we were in great trouble and disturbance at this fire, not knowing what to think of it. However, we had an extraordinary good dinner, and as merry as at this time we could be. While at dinner Mrs. Batelier come to enquire after Mr. Woolfe and Stanes, (who it seems are related to them,) whose houses in Fish-street are all burned, and they in a sad condition. She would not stay in the fright. Soon as dined, I and Moone away, and walked through the City, the streets full of nothing but people, and horses and carts loaden with goods, ready to run over one another, and removing goods from one burned house to another.

They now removing out of Canning-street (which received goods in the morning) into Lombard-street, and further: and among others I now saw my little goldsmith Stokes receiving some friend's goods, whose house itself was burned the day after. We parted at Paul's; he home, and I to Paul's Wharf, where I had appointed a boat to attend me, and took in Mr. Carcasse and his brother, whom I met in the street, and carried them below and above bridge too. And again to see the fire, which was now got further, both below and above, and no likelihood of stopping it. Met with the King and Duke of York in their barge, and with them to Queenhith, and there called Sir Richard Browne to them. Their order was only to pull down houses apace, and so below bridge at the water-side; but little was or could be done, the fire coming upon them so fast. Good hopes there was of stopping it at the Three Cranes above, and at Buttolph's

Wharf below bridge, if care be used; but the wind carries it into the City, so as we know not by the water-side what it do there. River full of lighters and boats taking in goods, and good goods swimming in the water, and only I observed that hardly one lighter or boat in three that had the goods of a house in, but there was a pair of Virginals in it. Having seen as much as I could now, I away to White Hall by appointment, and there walked to St. James's Park, and there met my wife and Creed and Wood and his wife, and walked to my boat; and there upon the water again, and to the fire up and down, it still encreasing, and the wind great. So near the fire as we could for smoke; and all over the Thames, with one's faces in the wind, you were almost burned with a shower of fire-drops. This is very true: so as houses were burned by these drops and flakes of fire, three or four, nay, five or six houses, one from another.

When we could endure no more upon the water, we to a little ale-house on the Bankside, over against the Three Cranes, and there staid till it was dark almost, and saw the fire grow, and as it grew darker, appeared more and more, and in corners and upon steeples, and between churches and houses, as far as we could see up the hill of the City, in a most horrid malicious bloody flame, not like the fine flame of an ordinary fire. Barbary and her husband away before us. We staid till, it being darkish, we saw the fire as only one entire arch of fire from this to the other side the bridge, and in a bow up the hill for an arch of above a mile long: it made me weep to see it. The churches, houses, and all on fire, and flaming at once; and a horrid noise the flames made, and the

cracking houses at their ruine. So home with a sad heart, and there find everybody discoursing and lamenting the fire; and poor Tom Hater come with some few of his goods saved out of his house, which was burned upon Fish-street Hill. I invited him to lie at my house, and did receive his goods, but was deceived in his lying there, the news coming every moment of the growth of the fire; so as we were forced to begin to pack up our own goods, and prepare for their removal; and did by moon-shine (it being brave dry and moonshine and warm weather) carry much of my goods into the garden, and Mr. Hater and I did remove my money and iron chests into my cellar, as thinking that the safest place. And got my bags of gold into my office, ready to carry away, and my chief papers of accounts also there, and my tallies into a box by themselves.

So great was our fear, as Sir W. Batten hath carts come out of the country to fetch away his goods this night. We did put Mr. Hater, poor man, to bed a little; but he got but very little rest, so much noise being in my house, taking down of goods.

Перекладено за виданням:

*Pepys S. The diary of Samuel Pepys, esquire, F. R. S.
/ ed. by Lord Braybrooke. London–New York, 1902*

7. «Прокламація до армії» Наполеона

На борту «Орієнта», 12 мессідора 6 року

ПРОКЛАМАЦІЯ

Солдати!

Ви розпочинаєте завоювання, наслідки якого для цивілізації та світової торгівлі неоціненні. Ви завдасте Англії найбільш вивіреного і найдошкульнішого удару, допоки не зможете завдати їй смертельного удару. Ми здійснимо кілька виснажливих переходів, ми проведемо декілька боїв, ми досягнемо успіху в усіх наших починаннях. Удача на нашому боці. Мамелюцькі беї, які сприяють виключно англійській торгівлі, які обклали податками наших купців і по-тиранськи ставляться до нещасних мешканців берегів Нілу, за кілька днів після нашого прибуття перестануть існувати.

Народи, серед яких ми житимемо, сповідують магометанство. Їхній перший символ віри такий: «Немає Бога, крім Бога, і Магомет — пророк його». Не суперечте їм, поведіться з ними так, як ми поводитися з євреями та італійцями. Виявляйте повагу до їхніх муфтіїв та імамів, яку ви виявляли до рабинів та єпископів. Ставтеся до церемоній, приписаних Кораном, до мечетей з такою ж терпимістю, яку ви виявляли до монастирів, синагог, до релігії Мойсея та Ісуса Христа.

Римські легіони захищали всі релігії. Тут ви зустрінете звичаї, відмінні від європейських, вам слід до них звикнути.

Народи, до яких ми входимо, ставляться до жінок інакше, ніж ми, але в усіх країнах той, хто гвалтує, є чудовиськом.

Грабунок збагачує лише жменьку людей. Він нас ганьбить. Він виснажує наші ресурси. Він робить нашими ворогами народи, які в наших інтересах мати за друзів.

Перше місто, яке ми зустрінемо, було збудоване Александром: на кожному кроці ми знаходимо великі спогади, гідні того, щоб заохочувати змагання французів.

БОНАПАРТ

A bord de l'Orient, le 12 messidor an 6

PROCLAMATION

Soldats!

Vous allez entreprendre une conquête dont les effets sur la civilisation et le commerce du monde sont incalculables. Vous porterez à l'Angleterre le coup le plus sûr et le plus sensible, en attendant que vous puissiez lui donner le coup de mort. Nous ferons quelques marches fatigantes; nous livrerons plusieurs combats; nous réussirons dans toutes nos entreprises; les destins sont pour nous. Les beys mameloucks, qui favorisent exclusivement le commerce anglais, qui ont

couvert d'avaries nos négocians, et qui tyrannisent les malheureux habitans des bords du Nil, quelques jours après notre arrivée, n'existeront plus.

Les peuples avec lesquels nous allons vivre sont mahométans; leur premier article de foi est celui-ci: «il n'y a pas d'autre Dieu que Dieu, et Mahomet est son prophète». Ne les contredisez pas; agissez avec eux comme nous avons agi avec les juifs, avec les Italiens; ayez les égards pour leurs muphtis et leurs imans, comme vous en avez eu pour les rabbins et les évêques; ayez pour les cérémonies que prescrit l'alcoran, pour les mosquées, la même tolérance que vous avez eue pour les couvens, pour les synagogues, pour la religion de Moïse et celle de Jésus-Christ.

Les légions romaines protégeaient toutes les religions. Vous trouverez ici des usages différens de ceux de l'Europe: il faut vous y accoutumer.

Lés peuples chez lesquels nous allons entrer traitent les femmes différemment que nous; mais, dans tous les pays, celui qui viole est un monstre.

Le pillage n'enrichit qu'un petit nombre d'hommes; il nous déshonore; il détruit nos ressources; il nous rend ennemis des peuples qu'il est de notre intérêt d'avoir pour amis. La première ville que nous allons rencontrer a été bâtie par Alexandre: nous trouverons a chaque pas de grands souvenirs, dignes d'exciter l'émulation des Français.

BONAPARTE

джерело

8. Аудіозаписи усноісторичних свідчень

аудіозапис
Західноукраїнські землі під владою Польщі
у міжвоєнний період (спогади очевидців)

транскрибована версія

Загальне враження

респондент С

Дуже сильно агітували, що вони такі добрі до нас, що вони нам таке добре зроблять.

Але ніякого добра поляки не зробили, от що.

І зараз кажуть, що біда. Не хочу я тому вірити, що біда тут в нас є. Ніякої найгіршої біди нема.

респондент Б 1

...билися з нашими українцями. Як десь на весіллі, то вони все се били. Поляки з нашими. О!

(- А за що вони билися?)

- Та я знаю?

(- Що поляки так наших не любили, чи що?)

- Та видко. Все се били ті поляки з нашими.

респондент Б 2

Поляки були дуже нездалі, мазури — нездалі люди. Дуже нездалі були люди ті мазури. Не знаю, як там тепер наші їздять до них.

Чекай-чекай, як тота пісня зложена на поляків:

Jeszcze Polscza nie zginęła,
 [Ще Польща не загинула,]
Ale zginąć musi.
 [Але загинути мусить.]
Jeszcze Polak Rusinowi
 [Ще поляк русинові]
Czyścić buty musi.
 [Чистити чоботи мусить].

респондент Т

В мене була вчителька А. То вона була українка і там батько її був священиком. Ну, але говорила вона по-польськи, так вимагали. Тільки як українська з другого класу, то ми вже на українській.

І ми пішли в перший клас. В нас учителька по-польськи, і учителька опитує кожного. Значить, українець мав казати, що він є греко-католик, бо в нас православних не було, нація — русин. А поляк мав казати: римокатолик, нація — поляк.

Та й мене питає вчителька, якого віровизнання, я кажу:

- Греко-католик.
- Якої нації?
- Русин, — (так діти казали і я так кажу).

Але після Б. йшов В., а [батько] В. був лікар, українець, ще й патріот такий український.

А вона його питає:

- Ти якої віри?

Він каже:

- Греко-католик.

- Якої нації?

- Українець.

Вона каже:

- Czemu ty kłamiesz? (по-польськи «kłamiesz» — брешеш). Czemu ty kłamiesz? Ти — русин.

Він каже:

- Українець.

- Ти — русин.

- Українець.

Так цілий урок пройшов. Вона йому каже:

- Русин.

А він каже:

- Українець.

Та й два уроки кінчилися, я прибіг додому. Тато приїжджає з поля з мамою. Кличуть мене, я бігаю по полю.

- Як там?

Я кажу:

- Тату, мені подобалося. А от я не знаю, що я є.

Тато кинув:

- Як?

- Діти казали, що по вірі ми греко-католик, по нації — русин. Я так казав, а от доктора син В. казав: Українець. То я не знаю, чи я українець, чи я є русин.

Тато розсміявся, каже:

– Українець, але влада хоче, щоб ти казав: русин.
Польська влада.

респондент Б

...жиди такі-во були, спокійні. Не, щоб вони билися з кимось, чи що.

У жидів все було, мали все. Матеріали мали. Наші ніхто не мав магазину, а тільки жид. Він всьо мав. Ходили тако фасолю купували, молоко купували в нас, в наших людей.

(– Знали українську, так?)

Ну, а як же? Знали.

(– Балакали по-нашому?)

Ага. Так, межі собою, то балакали межі той, а так — по-нашому балакали.

Економіка

респондент Т

Поляки мали привілеї. Наприклад, багато панської землі продавали, то українцям не дозволяли купляти ту панську землю, вона була дешевшою. А треба було перенести свідоцтво про народження з церкви до костьола, зробитися поляком.

Так мої стрії (татові браття) поляками купили тоді панську землю по пару моргів.

Побут

респондент Г

Нині Святий Вечір, щедрують.

[Сестра] Ольга се взула шульговце, такі сукняні.

Ольга йде щедрувати, а я не маю, в що се взути. Я плачу. Ольга заробить, а я не буду мала ніц, а там що колись давали? Щось таке, як гроші давали? Винесе кусок колача, таку палиничку.

Колись був час колись тяжкий, не так, як теперички. Теперички кладут вогірки в слоїк, файно, а в Польщі, кажу, в діжку.

Тато наварив бараболь з лушпов, висипав на канпу, пішов до діжки, взяв огірок, а той огірок такий вже старий, бризкає, аж зернета скачут, а ми се зачіли реготати.

То за Польщі було.

Що, думаєш, так колись жили люди, як зараз живут, файно?

Така була зас**на Польща, а вона ніц не варта.

Дороги

респондент Г

(– Були такі дороги, як тепер, чи були якісь ін-акші?)

– Такі самі були.

9. Промова «Геть з Індії» Махатми Ганді

Перш ніж ви обговорюватимете резолюцію, дозво-
льте мені представити вам кілька речей. Я хочу,
щоб ви чітко зрозуміли два моменти і розглянули
їх з тієї ж точки зору, з якої я їх вам подаю. Я прошу
вас розглянути це з моєї перспективи, бо якщо ви
це схвалите, ви будете зобов'язані виконувати все,
що я скажу. Це буде велика відповідальність. Є
люди, які запитують мене, чи я та сама людина,
якою був у 1920 році, чи відбулися якісь зміни в
мені чи у вас. Ви маєте рацію, ставлячи це запи-
тання.

Дозвольте мені, однак, поспішити запевнити
вас, що я той самий Ганді, яким був у 1920 році. Я не
змінився в жодному фундаментальному аспекті. Я
надаю таке ж значення ненасильству, як і тоді.
Якщо вже на те пішло, мій акцент на ньому став ще
сильнішим. Немає реального протиріччя між ни-
нішньою резолюцією та моїми попередніми пра-
цями і висловлюваннями.

Такі нагоди, як сьогодні, трапляються не в кож-
ного і рідко в чиємусь житті. Я хочу, щоб ви знали і
відчували, що в усьому, що я говорю і роблю сього-
дні, немає нічого, крім найчистішої Агімси. Проект
резолюції Робочого комітету базується на Агімсі,
задумана боротьба так само має свої корені в Агімсі.

Якщо, отже, серед вас є хтось, хто втратив віру в Агімсу або втомився від неї, нехай він не голосує за цю резолюцію. Дозвольте мені чітко пояснити свою позицію. Бог дарував мені безцінний дар у вигляді зброї Агімси. Я і моя Агімса сьогодні проходить випробування. Якщо в нинішній кризі, коли земля обпалюється полум'ям Гімси і благає про звільнення, я не зможу використати дарований Богом талант, Бог мене не пробачить, і мене визнають негідним великого дару. Я мушу діяти зараз. Я не можу вагатися і просто спостерігати, коли Росії та Китаю загрожує небезпека.

Наша боротьба — це не прагнення до влади, а суто ненасильницька боротьба за незалежність Індії. У насильницькій боротьбі успішний генерал часто здійснював військовий переворот і встановлював диктатуру. Але за схемою Конгресу, яка за своєю суттю є ненасильницькою, не може бути місця для диктатури. Ненасильницький воїн свободи не буде прагнути нічого для себе, він бореться лише за свободу своєї країни. Конгрес не переймається тим, хто буде правити, коли буде досягнута свобода. Влада, коли вона прийде, належатиме народу Індії, і саме йому вирішувати, кому її довірити. Можливо, віжки будуть передані в руки парсів, наприклад, — як я б хотів, щоб це сталося, — або вони можуть бути передані комусь іншому, чийх імен сьогодні не чути в Конгресі. Тоді вам не доведеться заперечувати, кажучи: «Ця громада мікроскопічна. Та партія не зіграла належної ролі в боротьбі за свободу; чому вся влада має належати їй?» З моменту

свого заснування Конгрес педантично тримався осторонь общин. Він завжди мислив категоріями всієї нації і діяв відповідно. . . Я знаю, наскільки недосконала наша Агімса і як далеко ми ще від ідеалу, але в Агімсі немає остаточної невдачі чи поразки. Тому я вірю, що якщо, незважаючи на наші недоліки, станеться щось велике, то це буде тому, що Бог хотів допомогти нам, увінчавши успіхом нашу мовчазну, невпинну Садгану за останні двадцять два роки.

Я вірю, що в історії світу не було більш щиро демократичної боротьби за свободу, ніж наша. Я читав «Французьку революцію» Карлайла, коли був у в'язниці, а пандит Джавахарлал розповів мені дещо про російську революцію. Але я переконаний, що оскільки ці битви велися зброєю насильства, вони не змогли реалізувати демократичний ідеал. У демократії, яку я передбачав, демократії, встановленій ненасильством, буде рівна свобода для всіх. Кожен буде сам собі господарем. Саме до участі в боротьбі за таку демократію я сьогодні запрошую вас. Коли ви це усвідомите, ви забудете про відмінності між індусами і мусульманами і будете думати про себе лише як про індійців, залучених до спільної боротьби за незалежність.

Далі постає питання вашого ставлення до британців. Я помітив, що серед людей панує ненависть до британців. Люди кажуть, що їм огидна їхня поведінка. Люди не розрізняють британський імперіалізм і британський народ. Для них це одне й те саме. Ця ненависть навіть змусила б їх вітати

японців. Це дуже небезпечно. Це означає, що вони обмінюють одне рабство на інше. Ми повинні позбутися цього почуття. Наш конфлікт не з британським народом, ми боремося з їхнім імперіалізмом. Пропозиція про виведення британської влади виникла не з гніву. Вона виникла, щоб дати Індії можливість зіграти свою належну роль у нинішній критичний момент. Це не щасливе становище для такої великої країни, як Індія, — лише допомагати грошима і матеріалами, отриманими волею-неволею від неї, в той час як Сполучене Королівство веде війну. Ми не можемо викликати справжній дух жертвності і доблесті, доки не будемо вільними. Я знаю, що британський уряд не зможе відмовити нам у свободі, коли ми зробимо достатньо самопожертви. Тому ми повинні очистити себе від ненависті. Говорячи за себе, можу сказати, що ніколи не відчував ненависті. Насправді, я відчуваю себе ще більшим другом британців, ніж будь-коли раніше. Одна з причин полягає в тому, що сьогодні вони в біді. Отже, сама моя дружба вимагає, щоб я намагався врятувати їх від їхніх помилок. З мого погляду, вони стоять на краю прірви. Тому моїм обов'язком стає попередити їх про небезпеку, навіть якщо це на якийсь час розлютить їх до такої міри, що вони відкинуть дружню руку, простягнуту їм на допомогу. Люди можуть сміятися, але, тим не менш, це моє твердження. У той час, коли мені, можливо, доведеться розпочати найбільшу боротьбу в моєму житті, я не можу плекати ненависть до когось.

Before you discuss the resolution, let me place before you one or two things. I want you to understand two things very clearly and to consider them from the same point of view from which I am placing them before you. I ask you to consider it from my point of view, because if you approve of it, you will be enjoined to carry out all I say. It will be a great responsibility. There are people who ask me whether I am the same man that I was in 1920, or whether there has been any change in me or you. You are right in asking that question.

Let me, however, hasten to assure that I am the same Gandhi as I was in 1920. I have not changed in any fundamental respect. I attach the same importance to non-violence that I did then. If at all, my emphasis on it has grown stronger. There is no real contradiction between the present resolution and my previous writings and utterances.

Occasions like the present do not occur in everybody's and rarely in anybody's life. I want you to know and feel that there is nothing but purest Ahimsa in all that I am saying and doing today. The draft resolution of the Working Committee is based on Ahimsa, the contemplated struggle similarly has its roots in Ahimsa. If, therefore, there is any among you who has lost faith in Ahimsa or is wearied of it, let him not vote for this resolution. Let me explain my position clearly. God has vouchsafed to me a priceless gift in the weapon of Ahimsa. I and my Ahimsa are on our trail today. If in the

present crisis, when the earth is being scorched by the flames of Himsa and crying for deliverance, I failed to make use of the God given talent, God will not forgive me and I shall be judged unworthy of the great gift. I must act now. I may not hesitate and merely look on, when Russia and China are threatened.

Ours is not a drive for power, but purely a non-violent fight for India's independence. In a violent struggle, a successful general has been often known to effect a military coup and to set up a dictatorship. But under the Congress scheme of things, essentially non-violent as it is, there can be no room for dictatorship. A non-violent soldier of freedom will covet nothing for himself, he fights only for the freedom of his country. The Congress is unconcerned as to who will rule, when freedom is attained. The power, when it comes, will belong to the people of India, and it will be for them to decide to whom it placed in the entrusted. May be that the reins will be placed in the hands of the Parsis, for instance—as I would love to see happen—or they may be handed to some others whose names are not heard in the Congress today. It will not be for you then to object saying, «This community is microscopic. That party did not play its due part in the freedom's struggle; why should it have all the power?» Ever since its inception the Congress has kept itself meticulously free of the communal taint. It has thought always in terms of the whole nation and has acted accordingly. . . I know how imperfect our Ahimsa is and how far away we are still from the ideal, but in Ahimsa there is no final failure or defeat. I have faith, therefore, that if, in spite of our shortcomings, the big

thing does happen, it will be because God wanted to help us by crowning with success our silent, unremitting Sadhana for the last twenty-two years.

I believe that in the history of the world, there has not been a more genuinely democratic struggle for freedom than ours. I read Carlyle's French Revolution while I was in prison, and Pandit Jawaharlal has told me something about the Russian revolution. But it is my conviction that inasmuch as these struggles were fought with the weapon of violence they failed to realize the democratic ideal. In the democracy which I have envisaged, a democracy established by non-violence, there will be equal freedom for all. Everybody will be his own master. It is to join a struggle for such democracy that I invite you today. Once you realize this you will forget the differences between the Hindus and Muslims, and think of yourselves as Indians only, engaged in the common struggle for independence.

Then, there is the question of your attitude towards the British. I have noticed that there is hatred towards the British among the people. The people say they are disgusted with their behaviour. The people make no distinction between British imperialism and the British people. To them, the two are one. This hatred would even make them welcome the Japanese. It is most dangerous. It means that they will exchange one slavery for another. We must get rid of this feeling. Our quarrel is not with the British people, we fight their imperialism. The proposal for the withdrawal of British power did not come out of anger. It came to enable India to play its due part at the present critical juncture. It is not a happy

position for a big country like India to be merely helping with money and material obtained willy-nilly from her while the United Kingdom is conducting the war. We cannot evoke the true spirit of sacrifice and valor, so long as we are not free. I know the British Government will not be able to withhold freedom from us, when we have made enough self-sacrifice. We must, therefore, purge ourselves of hatred. Speaking for myself, I can say that I have never felt any hatred. As a matter of fact, I feel myself to be a greater friend of the British now than ever before. One reason is that they are today in distress. My very friendship, therefore, demands that I should try to save them from their mistakes. As I view the situation, they are on the brink of an abyss. It, therefore, becomes my duty to warn them of their danger even though it may, for the time being, anger them to the point of cutting off the friendly hand that is stretched out to help them. People may laugh, nevertheless that is my claim. At a time when I may have to launch the biggest struggle of my life, I may not harbor hatred against anybody.

Джерело:

<https://www.mkgandhi.org/speeches/qui.php>

10. Критика фотодокументів

Підняття прапора на Іводзімі

➤ зображення у HD-якості

«Прапор Перемоги над Рейхстагом»

➤ зображення у HD-якості

11. Критика нових типів джерел

Hello, world!

hello.py:

```
#!/usr/bin/python  
print("Hello, world!")
```

Семінари **6-7**

Джерелознавчий аналіз історичної монографії
(дослідження – практикум)

Базова схема джерелознавчого аналізу іст оричної монографії

Хоча інформації може бракувати, варто спробувати проаналізувати кожен аспект.

1. Аналіз прикінцевого переліку джерел

- кількісний і типологічний аналіз джерельних і джереловмісних бібліографічних одиниць (далі:

джерел) — загальна кількість, розподіл за типами, співвідношення джерела та історіографії

- використання рідкісних або унікальних джерел (наприклад, неопублікованих)
- відповідність підбору джерел заявленій темі дослідження

2. Вивчення фактичного використання джерел у тексті монографії

- частота фактичних посилань на джерела у примітках (підсторінкових / після розділів / інших)
- характер цитувань (прямі, непрямі)
- коректність цитувань та посилань
- контекст використання джерел (підтвердження фактів, полеміка, ілюстрація тощо)

3. Додаткові методи аналізу використання джерел (за можливості розробки)

- глибина інтеграції джерельного матеріалу в авторський наратив
- критичність аналізу джерел автором
- аналіз методологічного розділу або вступу щодо принципів роботи з джерелами
- вивчення додатків та ілюстративного матеріалу на предмет використання джерел
- Виявлення особливостей лексики та граматики, характерних для періоду створення

Зразок джерелознавчого аналізу іст оричної монографії

Огуй Д. Історія обігу грошових одиниць та їх найменувань на Буковині. Молдавський період : [монографія]. Ч. 2 : 1475–1585. Чернівці, 2010. 304 с.

1. Аналіз прикінцевого переліку джерел

У монографії наявний загальний список використаної літератури та джерел. Блок, присвячений джерелам, поділений на дві частини: неопубліковані джерела архівних фондів та перелік, як зазначено, основних використаних джерел.

У переліку джерел архівних фондів згадано матеріали із фондів Буковинського центру археологічних досліджень при ЧНУ, Державного архіву Чернівецької області, Центрального державного історичного архіву у Львові, Національного архіву Румунії в Сучаві. Разом було використано 13 справ з різних фондів вказаних архівів) та посилання на картку аукціонного каталогу «Emporium» (Гамбург, 1999 року).

Ця вказівка дуже несподівана, і підозрюємо, на-вряд чи може вважатися неопублікованим джерелом архівних фондів.

Список основних використаних опублікованих джерел, хоча окремо не розділяє джерела та історіографію, однак має вказівку на окремий блок,

поданий як «А. Літописи та збірки документів», й інший блок (без вказівки назви), до якого увійшли решта матеріалів.

Серед літописів та збірок документів спочатку наведені літописи (їх 11 позицій), далі решта документів (їх 24 бібліографічні записи). Це видання українською, російською, польською та румунською мовами.

Викликає застереження те, що чимало літописів вміщено у цій другій частині, зокрема хроніки Бельського, Костіна, Некульче, Уреки та інші. Інші бібліографічних позицій — це загальні збірники документів різними мовами.

Історіографія, довідкова та електронна література налічує 430 позицій, тобто джереловмісні позиції складають 35 з 465 одиниць (бл. 7,5%).

Доцільність використання перелічених у прикінцевому списку неопублікованих і бібліографічних записів джерел та літератури застережень загалом не викликає.

2. Вивчення фактичного використання джерел у тексті монографії

Зважаючи на значний обсяг монографії, детально проаналізовано тільки підрозділи 1.5 «Правління Александра Доброго (1400–1432)», 1.6 «Міжусобні війни (1433–1457)» та розділ 3 «Грошовий обіг та монетні знахідки на Буковині (1370–1470)».

У підрозділі 1.5 ми знайшли X посилань на бібліографічні позиції, із них джерельних Y. Аналізуючи правління господаря Александра Доброго, автор

переважно спирається на історіографічні розробки, хоча часто вплітає у свій виклад дані із літописів та інших джерел. Особливо цікава розроблений ним фрагмент оригінального документа XV століття, вміщений у багатотомному виданні документів до історії Румунії під редакцією Гормузакі. Цей документ написаний латиною. Автор здійснив власний переклад і трактування етимології поняття «Буковина» в історичному контексті.

Подібні цінні зразки високоякісної роботи з документами зафіксовані для опису перших згадок про Хотин на базі збірника документів Косташеску (с. 45), Шипинської землі (с. 46) та ін.

Водночас ми помітили неточність посилання на джереловмісне видання на сторінці 43. У підрозділі 1.6 наведена згадка про бій 1433 р. під Пробіжною, у якому волохи начебто були розгромлені військами місцевих шляхтичів, із вказівкою на «Кройнику о початку і назвиську Литви, Кройника о землі польської» (Київ, 1987, с. 183). У цьому виданні немає такої інформації.

3. Додаткові методи аналізу використання джерел

У проаналізованій монографії немає окремого розділу методологічного характеру із представленням методів та принципів роботи з історичними джерелами, але у вступі автор вказує, що своє дослідження він здійснює на базі «буковинських літописних, актових та документальних архівних документів».

Автор використовує джерела послідовно і принагідно, у розділі 3 набагато менше, у підрозділах 1.5 та 1.6 значно більше. Це пояснюється тим, що розділ 3 більш конкретний і спирається на історіографічні розробки, а підрозділ 1.5 більш загальний, де можна широко використовувати джерельні матеріали.

У розділі 3 наведено таблицю монетних знахідок вказаного часу на Буковині, але складена вона, схоже, за довідковими та історіографічними питаннями, оскільки ми не виявили для неї посилань на використання джерел. У вступі автор вказує, що він користувався спеціальними нумізматичними виданнями переважно XX і XXI століття. Вірогідно, інформацію взято звідти.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

ОСНОВНА

1. Блок М. Апологія історії або ремесло історика / пер. М. Марченко. Київ: Laurus, 2018. 144 с.
2. Калакура Я., Войцехівська І. Історичне джерелознавство. Київ, 2002.
3. Стефанюк Г. Джерела з історії України: опорні конспекти лекцій, глосарій і самостійна робота. Івано-Франківськ, 2019.
4. Carr E. H. What is History? London: Penguin Books, 1990.
5. Dobson M., Ziemann B. Reading Primary Sources: The Interpretation of Texts from Nineteenth and Twentieth Century History. London: Routledge, 2020.
6. Evans R. J. In Defense of History. London: Granta Books, 2018.
7. Howell M., Prevenier W. From Reliable Sources: An Introduction to Historical Methods. Ithaca: Cornell University Press, 2001.
8. Jordanova L. History in Practice. London: Bloomsbury Academic, 2019.
9. Sources in Historical Research / ed. M. Shirke et al. Mumbai: University of Mumbai, 2023.

10. Tosh J. The Pursuit of History: Aims, Methods and New Directions in the Study of History. London: Routledge, 2015.

ДОДАТКОВА

1. Абросимова С. Картографічні джерела запорозького ареалу в приватних архівах Південної України. Історія і культура Придніпров'я: Невідомі та маловідомі сторінки. 2008. Вип. 5. С. 11–15.
2. Антонович В. Курс лекцій з джерелознавства. 1880–1881. Історія України в університетських лекціях. Київ, 1995.
3. Бабій Н. Іконографічні джерела до вивчення музики бароко на теренах Івано-Франківщини. Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв. 2015. № 2. С. 99–103.
4. Гильденштедт. Дневник путешествия в Южную Россию 1773–1794 гг. Записки Одесского общества истории и древностей. 1879. Т.9.
5. Дністрянський С. Національна статистика. Студії з поля суспільних наук і статистики. Львів, 1909. Т. 1. С. 16–61; 1910. Т. 2. С. 27–66.
6. Документи Богдана Хмельницького / упоряд. І. Крип'якевич, І. Бутич. Київ, 1961.
7. Йосифінська (1785–1788) і Францисканська (1819–1820) метрики. Перші поземельні кадастри Галичини: Показчик населених пунктів. Київ, 1965.
8. Ковальський Н. Источниковедение истории Украины XVI–XVII вв. Днепрпетровск, 1979. Т. 1–4.

9. Коломієць В. А. Картографічні пам'ятки як джерело дослідження історії міст України (на прикладі м. Біла Церква). *Архіви України*. 2011. № 1. С. 129–139.
10. Кордт В. Чужоземні подорожі по Східній Європі до 1700 р. Київ, 1926.
11. Крупський І. Національно-патріотична журналістика України. Львів, 1995.
12. Кулинич І. «Щоденник» Еріха Лясоти як джерело для вивчення історії України другої половини XVI ст. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. Київ, 1995. Вип. 5. С. 127–135.
13. Лизанчук В. Засоби масової інформації про русифікаторську політику в Україні. Львів, 1993.
14. Литвиненко М. Джерела з історії України XVIII ст. Харків, 1970.
15. Литвиненко М. Записки мандрівників кінця XVIII — початку XIX ст. як джерело з історії України. *Питання історії СРСР*. Київ, 1964. Вип. 18. С. 100–108.
16. Одарченко П. Автентичні й неавтентичні тексти універсалів Української Центральної Ради. *Український історик*. 1991. Т. 28. Ч. 1–2. С. 168–175.
17. Оляніна С. В. Іконографія: конспект лекцій. Київ: КПП ім. Ігоря Сікорського, 2020. 56 с.
18. Пагор В. Іконографічні джерела з історії Кам'янця-Подільського в архівах і бібліотеках Республіки Польща. *Науковий вісник Національного музею історії України*. Київ, 2019. Вип. 4.
19. Підгасцький В. Основи теорії та методології джерелознавства з історії України XX ст. Дніпропетровськ, 2001.

20. Політична історія Гетьманщини XVIII ст. у документах і матеріалах / упоряд. Д. Мельник. Київ, 1997.
21. Полонська-Василенко Н. Архів Запорізької Січі та питання про видання його. Український історик. 1968. Т. 5. Ч. 1–4. С. 116–124.
22. Стефанюк Г. В. Історична географія: опорні конспекти і самостійна робота. Івано-Франківськ, 2012.
23. Українська журналістика в іменах. Матеріали до енциклопедичного словника. Вип. 1–3. Львів, 1994–1996.
24. Федорук Я. Універсали та листи Богдана Хмельницького. Україна модерна. 1996. № 1. С. 135–145.
25. Франко І. Статистика яко метод і яко наука. Збір творів. Київ, 1984. Т. 44. Кн. 1. С. 248–254.
26. Халак Н. Картографічні джерела у вивченні актуальних питань новітньої історії Волині. Limonic Волині. 2022. Спецвипуск.
27. Allen J. P. The Ancient Egyptian Pyramid Texts. Atlanta: SBL Press, 2005.
28. Brundage A. Going to the Sources: A Guide to Historical Research and Writing. Harlan Davidson, 1989. 79 p.
29. Dragan W. Użyteczność źródeł pisanych i ikonograficznych w badaniach nad historią przestrzeni miejskiej (na przykładzie Mysłowic). Acta Universitatis Lodzensis. Folia Geographica Socio-Oeconomica. 2016. T. 26. S. 81–96.
30. George A. R. The Epic of Gilgamesh: The Babylonian Epic Poem and Other Texts in Akkadian and Sumerian. London: Penguin Classics, 2002.
31. Leo the Deacon. The History of Leo the Deacon: Byzantine Military Expansion in the Tenth Century /

- trans. A.-M. Talbot, D. F. Sullivan. Washington, District Columbia: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 2005.
32. Mosiejczyk J. Ikonografia jako element warsztatu badawczego w archeologii antycznej. Studia nad mozaiką rzymską z Leptis Magna w kontekście procesu romanizacji miast Afryki Północnej. *Acta Universitatis Nicolai Copernici. Archeologia*. 2021. № 37. S. 91-116.
 33. Nawrot-Borowska M. Wybór materiałów ikonograficznych z zakresu edukacji domowej dzieci polskich w latach 1850-1914. Wychowanie, opieka, kształcenie: z badań nad wybranymi problemami edukacji w XX i XXI wieku / red. M. Brodnicki, E. Gorloff, A. Kołakowski. Toruń, 2010. S. 203-218.
 34. Nersäter A. Students' Understanding of Historical Sources — A Composite Ability. *NORDIDACTICA — Journal of Humanities and Social Science Education*. 2019. № 1. P. 105-131.
 35. Padilha M. I. et al. The Use of Sources in Historical Research. *Texto Contexto Enferm*. 2017. № 4.
 36. Padilla Arroyo A., Aguilar Tamayo M. F., Nájera Morales E. I. Interpretations of Historical Sources: from the Narrative of History to the Hipertextual Discourse. *Advances in Technology-based Education: Towards a Knowledge-based Society* / ed. A. Méndez-Vilas, J.A. Mesa González. España: Formatex, 2003. Vol. 1. P. 167-171.
 37. Pawłowska A., Rubinkowska-Anioł H. Zarys problematyki afrykanistycznych. Źródła ikonograficzne do badań. *Przegląd Nauk Historycznych*. 2018. № 1.

-
38. Piech Z. Pieczęć jako źródło ikonograficzne: ze studiów nad ikonografią historyczną. *Sfragisticznij Shchoricznik*. Kijów, 2015. T. 5.
 39. Quartieri S. et al. Verifying the reliability of historical sources through an archaeometric study. *Acta Crystallographica Section A Foundations and Advances*. 2017.
 40. Thomas B. M. Historical Methodology and Historiography of the Indian Church (HC 1): Sources of Historical Study, Primary, Secondary and Tertiary, Written and Oral, Evaluation of Sources. Kottayam: Federated Faculty for Research in Religion and Culture, 2015.
 41. Topolski J. The Authenticity of Sources and the Reliability of Informants. *Methodology of History*. P. 431-453.

ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ

1. <http://resource.history.org.ua/>
2. <https://avr.org.ua/>
3. <https://sacred-texts.com/egy/pyt/index.htm>

ЗРАЗКИ ТЕСТОВИХ ЗАВДАНЬ

1. Що таке описи архівних фондів?

- а) каталоги, що систематизують вміст справ у фондах
- б) біографії людей, що створили фонди
- в) правила поведінки в читальному залі
- г) збірники найцікавіших документів

2. Специфіка щоденника Мерера — це

- а) детальна фіксація логістики будівництва та управління робочою силою
- б) опис релігійних ритуалів
- в) політичні коментарі
- г) особисті враження

3. Особлива властивість аудіовізуальних джерел, що дозволяє занурюватися в історію та переживати її чуттєво, називається

- а) атрибуція
- б) імерсія
- в) семіотика
- г) реконструкція

4. Усні джерела дуже часто не дають точної відповіді на питання

- а) «хто», «що», «коли»
- б) «що», «чому»
- в) «коли», «як», «чому»
- г) немає правильної відповіді

5. Галузь статистики, що вивчає девіантну поведінку, злочинність та незаконнонародженість —

- а) економічна статистика
- б) моральна статистика
- в) статистика добробуту
- г) демографічна статистика

6. Яка подія спричинила початок занепаду ери газет у ХХ ст.?

- а) Велика депресія 1929–1933 рр.
- б) Друга світова війна
- в) поява і поширення телебачення
- г) розпад колоніальних імперій

7. Як називалась перша українська громадсько-політична газета в Галичині, заснована 1848 р.?

- а) «Слово»
- б) «Руська Рада»
- в) «Зоря Галицька»
- г) «Діло»

8. Яке із перелічених тверджень показує парадокс щоденника?

- а) щоденники загалом не призначені для публічного читання
- б) щоденники пишуться переважно для публікації
- в) будь-який щоденник передбачає читача
- г) щоденник не може бути повноцінним історичним джерелом

9. Що з переліченого стосується карт кінця ХІХ ст.?

- а) мало відрізнялися від сучасних
- б) були дуже примітивними
- в) створювалися професійними художниками
- г) на них зображували тільки континенти

10. Що таке кадастрові записи?

- а) карти морського узбережжя і дна
- б) записи про погоду
- в) документи про населення міст
- г) документи з відомостями про земельні ділянки

11. В українському джерелознавстві статистичні записи вважаються:

- а) частиною наративних джерел
- б) різновидом актових матеріалів
- в) окремим видом історичних джерел
- г) допоміжною історичною дисципліною

12. Історична фаза в розвитку статистики, що тривала до XIX ст. і характеризувалася несистематичним збором даних урядами для власних потреб —

- а) перша статистична ера
- б) протостатистика
- в) друга статистична ера
- г) епоха політичної арифметики

13. Який метод передбачає вивчення подій, що відбувалися одночасно в різних місцях?

- а) синхроністичний метод
- б) діахронічний метод
- в) ретроспективний метод
- г) описовий метод

14. Що таке «ідеографічність» у контексті іконографічних джерел?

- а) використання знаків і символів
- б) використання елементів пропаганди
- в) використання описовості
- г) використання легенди

15. У чому полягає основна відмінність між щоденниками-звітами та особистими щоденниками?

- а) більша історична цінність звітів
- б) складність виявлення особистості автора в сухих звітах
- в) менша достовірність емоційних щоденників
- г) часта відсутність датування в емоційних щоденниках

16. Яскравими зразками держав XIX ст. із надзвичайно розвиненою бюрократичною статистикою були

- а) Іспанія та Португалія
- б) Османська імперія та Персія
- в) США та Канада
- г) Австро-Угорська імперія та Пруссія

17. Що таке «одиниця зберігання» в архіві?

- а) один окремий документ
- б) може бути як один аркуш, так і величезний том
- в) папка з документами
- г) коробка з паперами

18. До невербальних складових усної історичної розповіді належать

- а) граматичні помилки у мовленні
- б) лише гучність голосу
- в) темп мови, паузи, міміка та жести
- г) використання нетипової лексики

19. Що означає термін «*ad fontes*» в історичному дослідженні?

- а) вивчення джерел античної історії
- б) вивчення історичних джерел на електронних ресурсах
- в) звернення до первинних джерел
- г) дослідження генеалогії

20. Матеріал усноісторичних свідчень є надзвичайно цінним, оскільки

- а) є більш надійним, ніж письмові документи
- б) є легким для сприйняття
- в) втрачається зі смертю носіїв пам'яті
- г) не потребує критики та інтерпретації

21. Яка організація монополізувала випуск газет в УРСР у 1920-х — 1980-х рр.?

- а) Компартія України
- б) Союз письменників України
- в) «Просвіта»
- г) НТШ

22. Який показник вказує на престижність і цитованість наукового журналу?

- а) індекс Гірша
- б) альтметрика
- в) контент-індекс
- г) імпакт-фактор

23. Що найчастіше було об'єктом дослідження іконографії XIX ст.?

- а) пейзажі
- б) натюрморти
- в) колекції портретів
- г) абстрактне мистецтво

24. Який метод найчастіше використовується для відновлення вицвілих текстів історичних документів?

- а) хімічна обробка документа
- б) комп'ютерна обробка сканованого зображення
- в) механічне відновлення тексту
- г) повторне переписування тексту

25. Коли було засновано Національний архів України?

- а) 1918 р., указом гетьмана Павла Скоропадського
- б) 1991 р. після здобуття незалежності України
- в) 1922 р. в Празі силами української еміграції
- г) 1920 р. у Харкові директивою уряду УСРР

26. Як історики XIX ст. ставились до використання газет як історичного джерела?

- а) загалом з недовірою, вважали газети ненадійним і необ'єктивним джерелом
- б) загалом з довірою, широко використовували газети в історичних працях
- в) взагалі не розглядали як історичне джерело
- г) ставлення було нейтральним

27. Яка особливість людської психіки при першому сприйнятті візуального образу?

- а) повна об'єктивність
- б) хаотичність сприйняття
- в) детальний аналіз
- г) повне ігнорування

28. Яка країна є прикладом успішної державної програми цифровізації під час якої було відскановано близько 200 мільйонів аркушів архівних документів?

- а) Україна
- б) Польща
- в) США
- г) Швеція

29. Що таке «алегорія печери» Платона в контексті історичного пізнання?

- а) метафора обмеженості людського сприйняття
- б) археологічна пам'ятка
- в) філософський трактат
- г) метод історичного дослідження

30. Німецький історик та статистик, який твердив, що «статистика — це статична історія, а історія — це статистика в русі» —

- а) Карл Пірсон
- б) Бенджамін Дізраелі
- в) Август Людвіг фон Шьютцер
- г) Джон Граунт

31. На думку історика Жака Ле Гоффа, що з переліченого є передумовою появи архівів?

- а) поширення писемності серед населення
- б) розвиток торгівлі та ремесел
- в) виникнення централізованої держави
- г) поява перших закладів вищої освіти

32. Методи якої науки допомагають визначити вік та походження археологічних знахідок?

- а) лінгвістики
- б) соціології
- в) криміналістики
- г) історії

33. Який метод передбачає фокусування історичного дослідження на проблемах сучасності?

- а) актуалізації
- б) періодизації
- в) синхроністичний
- г) ретроспективний

34. У чому полягає інноваційність підходу сучасної епістології?

- а) фокус лише на змісті
- б) аналіз стилістики
- в) вивчення виключно історичного контексту
- г) розгляд метакомунікації складної системи символів

35. Друга ера в розвитку статистики розпочалася після

- а) Другої світової війни
- б) Великої французької революції
- в) Першої світової війни
- г) промислового перевороту у Європі

36. Яка основна відмінність між іконографією та іконологією?

- а) іконографія інтерпретує символи, а іконологія описує їх
- б) іконологія інтерпретує символи, а іконографія описує
- в) іконологія вивчає тільки релігійні зображення
- г) іконографія вивчає тільки світські зображення

37. Свідчення в усній історії завжди є

- а) суб'єктивними
- б) об'єктивними
- в) юридично доказовими
- г) помилковими

38. Яка історична подія започаткувала принципи відкритості архівів та державної відповідальності за них?

- а) Велика Французька революція
- б) промислова революція в Англії
- в) об'єднання Німеччини
- г) громадянська війна у США

39. Якою була доля більшості античної спадщини в період раннього середньовіччя (до X століття)?

- а) була загалом збережена і примножена
- б) була загалом знищена, що спричинило регрес
- в) її загалом вивезли на Схід
- г) її загалом заховали у таємних місцях

40. Яка роль відводилася архівам в СРСР, згідно з декретом 1918 року?

- а) забезпечення вільного доступу громадян до інформації
- б) об'єктивне збереження історичної пам'яті
- в) міжнародна наукова співпраця
- г) підтримка ідеології та служіння партії

41. Який метод використовується для визначення складу кераміки в археологічних дослідженнях?

- а) радіовуглецевий аналіз
- б) петрографічний аналіз
- в) дендрохронологічний метод
- г) різнографічний метод

42. Термін «усна історія» в сучасному розумінні вперше запровадив:

- а) Алекс Гейлі
- б) Алесандро Портеллі
- в) Джозеф Голд
- г) Майкл Фріш

43. Основний фокус щоденника останніх тижнів Візантійської імперії Нікколо Барбаро —

- а) суспільно-економічний аналіз
- б) релігійні роздуми
- в) детальний опис політичних подій
- г) літературні замальовки

44. Хто вважається «батьком» американської журналістики й преси?

- а) Джордж Вашингтон
- б) Томас Джефферсон
- в) Бенджамін Франклін
- г) Семюел Адамс

45. Виникнення статистики пов'язане із

- а) утворенням найдавніших держав
- б) розвитком точних наук у XVII ст.
- в) промисловою революцією в Англії
- г) Великою французькою революцією

46. Більшість щоденників Хотинської кампанії 1621 року походить із

- а) турецького табору
- б) литовського табору
- в) козацького табору
- г) польського табору

47. Який загальнонауковий метод передбачає дослідження зв'язків між елементами дослідження?

- а) статистичний метод
- б) описовий метод
- в) логічний метод
- г) порівняльний метод

48. Однією з головних проблем при роботі зі статистичними даними є

- а) їхня складність для розуміння
- б) можливість їх фальсифікації
- в) відсутність методик для їх аналізу
- г) повна нерелевантність для історичних досліджень

49. Феномен помилкової пам'яті, коли багато людей «пригадують» подію, якої не було, —

- а) ефект Мандели
- б) ефект Фуко
- в) ефект Барта
- г) ефект присутності

50. Під егідою якої організації В Україні діє проєкт, що збирає усні свідчення про Голодомор та війни?

- а) Української асоціації усної історії
- б) Бібліотеки Конгресу США
- в) Національної фільмотеки України
- г) міжнародного проєкту «StoryCorps»

51. Який міждисциплінарний метод використовується для аналізу кількісних даних в історичних дослідженнях?

- а) метод соціології
- б) метод математичної статистики
- в) метод психології
- г) метод лінгвістики

52. Особливість щоденника Анни Лістер полягала у

- а) детальному описі політичного життя
- б) документуванні наукових спостережень
- в) веденні фінансової звітності
- г) використанні шифру для приховування особистого змісту

53. Під «антиісторією» розуміється наратив, у якому на перший план виходять

- а) знедолені та маргіналізовані верстви суспільства
- б) виключно представники панівних еліт
- в) переможці війн та конфліктів
- г) автори офіційних документів

54. Автором щоденника «Сталеві грози» є

- а) Семюел Піпс
- б) Ернесто Че Гевара
- в) Ернст Юнгер
- г) Джордж Орвелл

55. Що таке оригінальність джерела у джерелознавчому розумінні?

- а) його автентичність
- б) повнота інформації в джерелі
- в) новизна інформації, яку містить джерело
- г) значущість джерела

56. Хто був засновником першої щоденної української газети Наддніпрянщини «Громадська думка»?

- а) Борис Грінченко
- б) Володимир Винниченко
- в) Євген Чикаленко
- г) Симон Петлюра

57. Що таке «ойкумена» в контексті давньої картографії?

- а) відомий на той час світ
- б) невідомі землі
- в) міфічні території
- г) підводний світ

58. Фотографія «Страта в Сайгоні» є яскравим прикладом проблеми

- а) технічної недосконалості фотоапаратури
- б) визначення дати створення фото
- в) якості друку в газетах
- г) інтерпретації джерела без знання контексту

59. Вивчення місця, кількості та характеру публікацій про певну подію в газеті називається

- а) дискурс-аналіз
- б) івент-аналіз
- в) контент-аналіз
- г) кейс-стаді

60. Як змінювався характер ведення щоденників від XVII до XIX ст.?

- а) від емоційних до формальних записів
- б) від формальних записів до глибшого розкриття внутрішнього світу авторів
- в) від публічних до закритих
- г) від щоденних до довільно періодичних записів

61. Що НЕ входило до тематики газети «Acta Diurna»?

- а) літературні твори
- б) судові процеси
- в) урядові постанови
- г) повідомлення про народження і смерті відомих осіб

62. У якому регіоні світу вологий та теплий клімат призвів до безповоротної втрати значної кількості архівних фондів?

- а) у Латинській Америці
- б) у Північній Європі
- в) у Сибіру
- г) в Антарктиді

63. Вивчення якого періоду розвитку мистецтва найбільше вплинуло на ствердження іконографії як науки?

- а) середньовіччя
- б) модернізм
- в) античність
- г) постмодернізм

64. Що таке провенанс у контексті іконографії?

- а) ім'я автора
- б) техніка малювання
- в) передісторія твору мистецтва
- г) розмір картини

65. В який час з'явилися перші друковані карти?

- а) в XVII ст.

- б) в XIX ст.
- в) в епоху античності
- г) в епоху Відродження

66. Який етап іконологічного аналізу включає вивчення вторинного сюжету?

- а) постіконографічний
- б) доіконографічний
- в) іконографічний
- г) іконологічний

67. Який етап іконологічного аналізу передбачає первинне сприйняття сюжету?

- а) постіконографічний
- б) іконографічний
- в) доіконографічний
- г) іконологічний

68. Хто автор книги «Іконологія або опис універсальних образів»?

- а) Чезаре Ріпа
- б) Клавдій Птолемей
- в) Абі Варбург
- г) Ервін Пановський

69. Хто назвав іконологію «інтерпретативною іконографією»?

- а) Чезаре Ріпа
- б) Ервін Пановський
- в) Абі Варбург
- г) Клавдій Птолемей

70. Який принцип джерелознавства вказує на необхідність інтерпретувати джерело залежно від його історичного контексту?

- а) актуалізації
- б) об'єктивності
- в) історизму

г) системності

71. Метод джерелознавства, що передбачає пошук нових джерел в архівах, -

- а) класифікація
- б) евристичний пошук
- в) реконструкція
- г) атрибуція

72. Цей метод використовується для формування комплексів джерел —

- а) класифікація
- б) реконструкція
- в) евристичний пошук
- г) атрибуція

73. Що таке атрибуція в джерелознавстві?

- а) класифікація джерел
- б) виявлення підробки джерела
- в) встановлення авторства джерела
- г) виявлення нового джерела

74. Метод, що передбачає об'єднання розрізнених даних в єдине ціле -

- а) атрибуція
- б) аналіз
- в) класифікація
- г) синтез

75. Що таке автентичність джерела?

- а) новизна інформації в джерелі
- б) справжність джерела, відсутність підробки
- в) значущість джерела
- г) повнота інформації в джерелі

76. Що таке історична герменевтика?

- а) теорія про циклічність історичних подій
- б) система класифікації історичних джерел
- в) метод інтерпретації історичних текстів
- г) метод датування історичних документів

77. Яка основна проблема з використанням автобіографій як історичних джерел?

- а) обмежений обсяг інформації
- б) недооцінка такого типу документів істориками
- в) суб'єктивність та самовиправдання авторів
- г) складність мови викладу

78. Що таке історична інтерпретація?

- а) якісний переклад історичних документів
- б) пояснення історичних подій
- в) критика історичних джерел
- г) відтворення історичних подій

79. Що таке історичне пізнання?

- а) написання історичних праць
- б) встановлення точних дат подій
- в) інтерпретація минулого
- г) збір історичних артефактів

80. Що таке джерела для історичного дослідження?

- а) інтерпретації істориків
- б) лише письмові документи
- в) фрагменти минулого, які дають про нього свідчення
- г) будь-які історичні артефакти

81. Яка основна проблема з використанням усних джерел в історичному дослідженні?

- а) обмежена кількість свідків
- б) складність запису інформації
- в) мовні бар'єри
- г) ненадійність людської пам'яті

82. Що таке історичні факти за визначенням Еріка Гобсбаума?

- а) результат аналізу джерел
- б) складні події, які потребують інтерпретації
- в) прості конструкції, які можна з впевненістю довести
- г) суб'єктивні враження історика

83. Який підхід до роботи з історичними джерелами є найбільш традиційним?

- а) виписки з джерел
- б) створення баз даних
- в) візуалізація інформації
- г) використання штучного інтелекту

84. Яка основна відмінність між первинними і вторинними історичними джерелами?

- а) первинні джерела достовірніші, вторинні — менш надійні
- б) первинні джерела важливіші, вторинні — менш значущі
- в) первинні створені сучасниками подій, вторинні — пізнішими дослідниками
- г) первинні — це археологічні знахідки, вторинні — документи

85. Яка основна мета створення «*silva rerum*»?

- а) демонстрація багатства власника
- б) навчання письму
- в) збереження різноманітної інформації
- г) розвага читачів

86. Яка основна мета використання штучного інтелекту в історичних дослідженнях?

- а) конструювання нових історичних теорій
- б) перевірка достовірності джерел
- в) швидкий аналіз великої кількості даних
- г) поступова заміна історика-дослідника

87. Яка основна проблема з джерелами Сходу (наприклад, Османської імперії)?

- а) знищення і переписування залежно від уподобань правителів
- б) недоступність для західних дослідників
- в) використання складних алфавітів
- г) слабкий розвиток писемності

88. Хто розумів історію як безперервний процес взаємодії між істориком і фактами?

- а) Фукідід
- б) Едвард Карп
- в) Геродот
- г) Полібій

89. Що є базовим конструктом історії?

- а) історична інтерпретація
- б) історичне джерело
- в) історичний факт
- г) історична гіпотеза

90. Історичне дослідження неможливе без

- а) історичної літератури
- б) архівів
- в) гіпотез
- г) джерел

91. Чи залежить джерелознавство від політичних кон-цепцій, які панують у державі —

- а) загалом не залежить
- б) дуже залежить

92. Основним у методології джерелознавства є принцип

- а) науковості
- б) всебічності і цілісності джерела
- в) історизму
- г) об'єктивізму

93. Газетні публікації найкраще можуть допомогти історику

- а) відтворити події в найдрібніших деталях
- б) встановити точну хронологію подій
- в) з'ясувати суспільні настрої і громадську думку певної епохи
- г) визначити імена всіх учасників події

94. Коли відбувся «пік» популярності газет як головного засобу масової інформації?

- а) XVII ст.
- б) XIX — перша половина XX ст.
- в) початок XXI ст.
- г) друга половина XX ст.

95. Найдавніша з відомих газет сучасного типу з'явилась у

- а) США в 1790 р.
- б) Швеції в 1645 р.
- в) Англії в 1665 р.
- г) Франції в 1631 р.

96. Метод вивчення публікацій у чіткому хронологічному діапазоні —

- а) метод кластера
- б) дискурс-аналіз
- в) контент-аналіз
- г) івент-аналіз

97. «Acta Diurna» — це:

- а) перший науковий журнал
- б) специфічний щоденний «змі» Давнього Риму
- в) бюлетень Ватикану
- г) альманах французького Просвітництва

98. Перший в історії науковий журнал мав назву

- а) Journal des sçavans
- б) Mémoires de l'Académie des Sciences
- в) Philosophical Transactions
- г) Nature

99. Видання, які збирають гроші за швидку публікацію і обманний престиж, називають

- а) жовта преса
- б) сміттєві видання
- в) таблоїди
- г) хижацькі журнали

100. В якій країні в 1973 р. за допомогою преси було підірвано авторитет режиму Сальвадора Альєнде?

- а) Перу
- б) Аргентина
- в) Бразилія
- г) Чилі

Тарас Ковалець

ОСНОВИ ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА

*Навчально-практичний посібник
для студентів спеціальності В9 «Історія та археологія»*

Літературне редагування

Оксани Колодій

Електронне видання.

Підписано до друку 30.09.2026. Формат 60x84/16.

Ум.-друк. арк. 8,1. Обл.-вид. арк. 8,7. Зам. Н-103.

Видавництво Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

58002, Чернівці, вул. Коцюбинського, 2

e-mail: ruta@chnu.edu.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №891 від 08.04.2002 р.